

4. КУДЛАЇВСЬКА КУЛЬТУРА

Кудлаївська культура – складне, тривале і масштабне культурне явище, яке, народившись у Поліссі на зорі мезоліту, пройшло кілька історичних етапів розвитку. Воно має тривалу історію дослідження.

Створення джерельної бази

Джерельна база культури почала створюватися з відкриттям першої її стоянки – Кудлаївка на Новгород-Сіверщині – М.Я.Рудинським 1925 р. [Рудинський, 1925, с.13-32, 1931, фіг. 8]. У 70-ті рр. XX ст. стоянку шукали В.Є.Куриленко та Д.Я.Телегін, а у 1981 р. – Л.Л.Залізник. Автору цих рядків вдалося відшукати місцезнаходження М.Я.Рудинського. Однак, зібрана тут колекція мікролітичного кременю чисельністю 318 екземплярів хоч і нагадувала матеріали першовідкривача, проте була маловиразною, а шурфування показало цілковиту руйнацію культурного шару.

Д.Я.Телегін вважав, що колекція М.Я.Рудинського була втрачена в роки війни. Автор цих рядків її розшукав у фондах Державного Історичного музею УРСР у Києві у 1976 р., а пізніше перевидав [Залізник, 1986, с.134-141].

Схожі знайдені під Кудлаївкою мікростіра з притупленим краєм, що пізніше навіть отримали назву кудлаївських, були зібрані 1928 р. на дюні, під Черніговом, співробітниками Чернігівського музею [Баран-Бутович, 1929, с.235]. У фондах Національного Історичного музею України збереглася колекція мікролітичного кременю, зібрана В.А.Товкачевським у 1937 р. в урочищі Борок біля с.Вигурівщина, яке зараз поглинуте масивом Троєщина, що на північно-східній околиці Києва [Залізник, 1984, с.42-43]. Два мікролітичні комплекси, що нагадують колекцію з Таценок, зібрав на дюнах долини р.Трубіж під селами Коржі та Селище на Переяславщині у 70-ті рр. XX ст. А.П.Савчук [Савчук, 1974, с.51; Савчук, Слюсар, 1975]. Подібну стоянку біля с. Білосорока на Нижній Прип'яті відкрив білоруський дослідник В.Ф.Ісаєнко [1966, с.46-49].

Переломним моментом у дослідженні пам'яток кудлаївського типу було відкриття у 1967 р. В.М.Гладилиним та дослідження у 70-х рр. XX ст. автором цих рядків стоянки Таценки південніше Києва [Гладилин, Станко, 1968, 1971; Залізник 1976, 1984, с.36-40].

У 70-ті рр., працюючи над темою кандидатської дисертації, автор цих рядків відкрив і дослідив на Київщині кілька мезолітичних стоянок з мікролітичним інвентарем типу Таценок. Це стоянки Кухарі на р.Тетерів [Залізник, 1977, с. 26-28; 1984, с.33-36], Мартиновичі, Вали, Броди, Речище на р.Уж [Залізник, 1984, с. 40-44; 1991, с.17, 24, 141-142, 146].

У 1983 автор цих рядків переніс пошуки мезолітичних стоянок у Західне Полісся, на територію північної Рівненщини та Волині. Два таких комплекси були зібрані Г.В.Охріменком ще у кінці 70-х біля сіл Великий Мідськ та Балаховичі на Рівненщині [Залізник, Охріменко, 1985, с.91, 92, 97]. Результатом семирічних робіт на заході Українського Полісся було відкриття і дослідження кількох стоянок з численними мікрореконструкціями з притупленим краєм на р.Горинь (Криниця, Поляни, Рудня) та Прип'ять (Люботинь 3, Омит, Битьон та ін.) [Залізник, 1991, с.18-23, 143-146].

Завдяки зусиллям литовського дослідника Т.Остраускаса близько двох десятків аналогічних крем'яних комплексів стали відомі в басейні Німану – Піпляй 1С, Кабеляй 2В, 23а та ін. [Ostrauskas, 2002].

Виразна серія пластинок та кудлаївських мікростір з притупленим краєм походить зі стоянки Речиця II у Білоруському Подніпров'ї [Ксензов, 1986, с.22] та Озерна I у Білоруському Поліссі [Кудряшов, Липницькая, 1992, с.28]. Молодий білоруський дослідник О.В.Колосов пише про наявність кудлаївських виробів на стоянках Абрамів Бугор, Прісно, Романовичі у Східній Білорусі на р.Сож [Колосов, 2007а, 2007б].

Польські колеги видали матеріали незавершеної через передчасну смерть дисертації молодого білоруського докторанта Варшавського університету В. Обуховського, де публікуються виразні кудлаївські комплекси із Західної Білорусі – Добриньово I, Кастричніки I, Кожан-городок [Obuchowski, 2009, s. 113, 127-129, 160-165].

Картографування кудлаївських пам'яток дозволило окреслити територію поширення культури. Пам'ятки кудлаївської культури зараз відомі в межах Поліської низовини, а також на північному сході Польщі та у Південній Литві (рис. 44). Стоянки розташовані на невисоких піщаних підвищеннях річкових заплава або мисах

борових терас. Кремені залягають у піщаному жовто-бурому підґрунті на глибині 0,2-0,6 м. Більшість відомих пам'яток зруйнована антропогенними та природними факторами, тому кремені залягав на поверхні.

Історія культурної інтерпретації

Паралельно з пошуками та дослідженням ранньомезолітичних пам'яток із численними мікровкладнями з притупленим краєм з часів відкриття стоянки Кудлаївка не припинялися спроби культурно-хронологічної інтерпретації цього своєрідного культурного прояву мезоліту Поліської низовини. Яскравими особливостями крем'яного комплексу Кудлаївки є його мікролітизм, відщепова техніка обробки кременю, яскраві серії мікрівістер з притупленим краєм, що отримали назву кудлаївських, високі трапеції, наконечники стріл на невеликих пластинах з ретушованим, часом пласкою свідерською ретушшко, черешком.

М.Я.Рудинський в особливостях відкритого ним комплексу вбачав риси маглемезької культури Балтії [Рудинський, 1931, с.163]. Пізніше, в кінці 60-х рр. ХХ ст., намітилася тенденція відносити мікролітичні комплекси Східного Полісся – через відсутність в них макролітів – до південної, надчорноморської зони Східної Європи. Першим такого висновку дійшов Д.Я.Телегін, який виділив волино-донецьку групу південноруської мезолітичної області [Телегін, 1966, с.101]. У 1973 р. усі пам'ятки Київського Полісся та Нижньої Прип'яті (в тому числі Таценки, Білосорока, Коржі) він об'єднав у дніпро-прип'ятьську культурно-територіальну групу і відніс до південно-руської мезолітичної області [Телегін, 1973, с.533]. Його учень В.Ф.Ісаєнко пов'язував з півднем мікролітичний мезоліт Нижньої Прип'яті (в тому числі стоянку Білосорока) [Ісаєнко, 1966]. В.П.Левенко через мікролітизм інвентаря зв'язав з півднем і саму стоянку Кудлаївка [Левенко, 1966, с.98].

Згадані дослідники не виділяли стоянку Кудлаївка і їй подібні в якусь окрему мезолітичну спільноту. Першим таку спробу зробив польський дослідник С.К.Козловський, який побачив паралелі Кудлаївці в комплексах ранньомезолітичної коморницької культури території Польщі [Kozłowski, 1972]. Він зробив висновок, що пам'ятки типу Кудлаївка Східного Полісся виникли внаслідок міграції коморницької лодності з басейну Вісли долиною Прип'яті на схід, де мігранти перейняли традицію виготовлення наконечників постсвідерського типу у місцевої лодності кундської культури.

Польський дослідник вважав, що стоянку Таценки, відому йому за первинною публікацією В.М.Гладиліна та В.Н.Станко, полишили коморницькі мігранти ще до їх контактів з постсвідерцями.

Відкриття та дослідження стоянки Таценки понад 40 років тому стало переломним моментом у розумінні культурного явища, раніше відомого за матеріалами Кудлаївки та їй подібних. Спираючись на нові матеріали, автор цих рядків дав розгорнуту характеристику культури і суттєво розвинув припущення С.К.Козловського відносно культурно-історичного місця кудлаївської спільноти в мезоліті Східної Європи і її хронології. Порівняння кудлаївських пам'яток із крем'яною індустрією інших культур мезоліту Європи дозволило переконатися у своєрідності поліських комплексів з кудлаївськими вістрями і виділити їх в окрему таценки-кудлаївську культуру [Зализняк, 1976, 1977, 1980]. Подвійна назва вказувала на дві складові цього явища, а саме, два локальні варіанти культури: пам'ятки типу Кудлаївка – з вістрями стріл на пластинах та пам'ятки типу Таценки – без них [Зализняк, 1984]. Пізніше, враховуючи пріоритет стоянки Кудлаївка, подвійну назву було замінено на зручнішу – кудлаївська культура [Зализняк, 1991].

На сьогодні докладно опубліковані практично всі відомі кудлаївські стоянки України – Таценки, Кухарі, Мартиновичі, Вали, Броди, Кудлаївка, Кринична, Вигурівщина, Речище, Рудня 1а, Криниця, Поляни, Омит, Люботинь 3, Мульчиці, Балаховичі, Великий Мідськ. Вичерпну характеристику крем'яної індустрії цих типів пам'яток подано на широкому тлі мезоліту сусідніх країн [Зализняк, 1976, с.60-62; 1977, с. 26-28; 1979, с.14; 1980, с.113; 1984, 91; 1986, с.139; 1991, 12-17, 1998, с.158-165; 2005, с.69-74; Zaliznyak, 1997, р.8-30].

Кудлаївську культуру віднесено до культурної області Дювенсі зандрових рівнин Європи, в яку входять культури Стар-Кар Великобританії, Дювенсі Північнонімецької низовини, Коморниця Польщі [Зализняк, 1976, 1980, с.115]. Відкриття коморницької стоянки Броди під Чорнобилем, з характерними коморницькими трикутниками, підтвердило припущення С.К.Козловського про рух коморницького населення з басейну Вісли на схід, у Полісся [Зализняк, 1984, с.41; 1991, с.17]. Однак аналіз джерел показав, що кудлаївська культура – самостійне культурне явище, яке зародилося в Поліссі на початку мезоліту і зазнало західного впливу Коморниці пізніше. У межах культури було виділено кілька типів пам'яток, які

представляють як локальні варіанти, так і фази розвитку спільноти [Залізняк, 1991, с.15-17; 1998, с.161-163].

Значний внесок у визначення північного та східного кордонів кудлаївської культури зробили литовський дослідник Т.Остраускас [2000, 2002] та білоруський О.В.Колосов [2007а, 2007б]. Перший показав наявність кудлаївських стоянок на Німані, другий – у Східній Білорусі, на Сожі. Т.Остраускас зафіксував 18 пунктів знахідок кудлаївських матеріалів у Південній та Центральній Литві. Лише три з них (Пупляй 1С, Кабеляй 2В, 23А) дали достатньо численні і показові комплекси виробів [Ostrauskas, 2002, р. 155]. Литовський дослідник описав, видав та інтерпретував ці матеріали, віднісши їх до кудлаївської культури заходу Східної Європи [Ostrauskas, 1998, 1999 а, в, 2002 а, с].

Матеріальна культура

Найвиразнішою рисою кудлаївських комплексів крем'яних виробів є їх крайній мікролітизм і відщеповість. Використовувався місцевий, часто низькоякісний кремій, який розколювали в грубій техніці твердого відбійника. Нуклеуси одноплосинні однобічні для невеликих, коротких, неправильних пластинок та відщепів (рис. 50, 142-147). Їх супроводжують численні спрацьовані багатоплосинні ядрища, які фактично є кінцевим продуктом остаточної утилізації провідної форми – одноплосинних нуклеусів. Зокрема зустрічні сколи на одноплосинних ядрищах часто являють собою спроби зняття небажаних заломів з протилежного кінця нуклеуса (рис. 50, 143-144). Індекс пластинчастості низький, не перевищує 10 %, оскільки головна увага при виготовленні знарядь приділялася не формі заготовки, а глибокому ретушуванню її країв.

Переважн більшість знарядь виготовлена на відщепках. Перш за все, це грубі невеликі скребачки – кінцеві, підокруглі, неправильної форми (рис. 50, 112-126). Різці, як правило, атипові, на грубих, масивних відщепках (рис. 50, 134-136). Постійно присутні свердла, виготовлені в техніці крутого ретушування (рис. 46, 52-58, 50, 127-131). На стоянках Волині (Люботинь 3, Поляни, Криниця) знайдено грубі сокири на відщепках з перехватом, або з крутою ретушшою на довгих краях і поперечним сколом на лезі.

Мікроліти складають близько половини виробів з ретушшою кудлаївських стоянок. З них до 80% мікролітів становлять мікрограветські вістря типу Кудлаївка (рис. 50, 57-72) та їх уламки (так звані мікропластинки з притупленим краєм)

(рис. 50, 73-101). Ці мікровкладні в пазові наконечники стріл та дротиків виготовлялися у техніці крутого ретушування довгого краю мікропластинки. Вістря знаходилося на місці зрізаного ретушшою відбивного горбка. На ранніх пам'ятках типу Криниця частина мікровкладнів має сегментоподібну форму (рис. 46, 4-7, 12-26). Зустрічаються нечисленні коморницькі трикутники та вістря (рис. 50, 1-34), невеликі серії мікрорізців (рис. 46, 41-51), а на пізніх пам'ятках – трапеції.

Лишається актуальним питання наявності в кудлаївських комплексах наконечників стріл постевідерського типу на дрібних пластинах. Вперше вони були зафіксовані на стоянці Кудлаївка, що на Середній Десні (рис. 67, 47-55). Дещо менше їх в комплексі Кожан-Городок на Прип'яті [Obuchowski, 2009, s. 160], ще менше в Мартиновичах (рис. 62, 63-65) та в Озерному 1 (рис. 69, 31-34). С.К.Козловський проголосив цей тип наконечників визначальною рисою пам'яток кудлаївського типу [Kozłowski, 1972]. Деякі з таких вістрів могли бути свідерською домішкою (рис. 69, 31, 32). Інші нагадують свердла з протилежною ретушшою. Такі вироби добре представлені в комплексах Кудлаївки (рис. 67, 47, 49, 50) та Кожан-Городка [Obuchowski, 2009, s. 160, рис. 9-12]. Однак деякі наконечники на дрібних пластинках мають справжню пласку підтеску з черевця (рис. 67, 48, 51-55) [Obuchowski, 2009, s. 160, рис. 13-16]. Нерегулярне огранення заготовок вказує на їх гомогенність у кудлаївських комплексах. Очевидно поява цих виробів на кудлаївських стоянках Полісся пояснюється впливами їх північних сусідів – носіїв постевідерських культурних традицій.

Локальні варіанти та типи пам'яток

За тривалий час свого існування кудлаївська культура пройшла декілька історичних етапів розвитку. Кожна з цих фаз розвитку в різних регіонах культури фіксується пам'ятками з певною своєрідністю інвентаря, які утворюють типи пам'яток та локальні варіанти кудлаївської культурної спільноти.

Залежно від ролі коморницьких трикутників та вістрів виділяються дві групи пам'яток: власне кудлаївські та кудлаївські з виразними коморницькими рисами. Типологічні особливості комплексів, передусім наявність та морфологія трапецій, дали підстави для поділу пам'яток на ранні та пізні. Таким чином, крем'яні комплекси кудлаївської культури типологічно групуються у 5 типів.

Серед власне кудлаївських стоянок з нечисленними коморницькими елементами виділяються архаїчні безтрапеційні типу Криниця (рис. 28), середньомезолітичні з нечисленними трапеціями типу Таценки та пізньомезолітичні типу Кудлаївка з високими трапеціями. Кудлаївські стоянки з виразним коморницьким впливом вирізняються мікронабором, 30-40 % якого становлять коморницькі трикутники та вістря. Серед них – архаїчні безтрапеційні типу Броди (рис. 50) та пізніші, з трапеціями типу Люботинь, що мають прямі аналогії в коморницьких пам'ятках типу Ставиного Східної Польщі, зокрема в комплексі Лута на Західному Бузі [Залізняк, 1991, с.15-16; 1998, с.161-163].

Звертає увагу відсутність коморницьких трикутників та вістер на пам'ятках басейну Німану, що зближує їх не з коморницькою культурою Польщі, а з кудлаївською Полісся. До того ж, литовські пам'ятки відносно ранні, бо не мають у комплексах трапецій.

Частина кудлаївських стоянок півночі Полісся (Кудлаївка, Кожан-Городок, Озерна 1, Мартиновичі I) демонструє впливи постсвідерського мезоліту у вигляді наконечників на дрібних пластинках з пласкою підтескою з черевця.

Генеza

Ще Г.Кларк [1936] висловив думку про велику подібність матеріалів пам'яток типу Дювенсі Північної Німеччини та Стар Кар Англії. С.К.Козловський на підставі схожості з матеріалами Дювенсі коморницьких комплексів Польщі об'єднав згадані культури в ранньомезолітичну спільність Дювенсі [Kozłowski, 1973, p.338, 1975]. Крем'яний інвентар кудлаївської культури Полісся має прямі типологічні паралелі як у матеріалах коморницької культури Польщі, так і Дювенсі Німеччини, Мелстед Південної Скандинавії, Стар Кар Англії. Це стало підставою для включення Кудлаївки в ранньомезолітичну область культур Дювенсі Середньоевропейських низин, а також для припущення про генетичний зв'язок культури з її західними коморницькими сусідами [Залізняк, 1976, 1977, 1980, 1984, с.93-97, 1991]. Враховуючи велику подібність, а значить і очевидну спорідненість Кудлаївки з Коморницею, яка постала внаслідок міграції на схід людності культури Дювенсі Німеччини, зроблено висновок про просування коморницького населення з басейну Вісли в Полісся [Kozłowski, 1972b; Залізняк, 1984, с.93] (рис. 44).

Визначальним виробом для кудлаївської культури є однойменні вістря, кількість яких різко зменшується на захід від Полісся. Трикутники та вістря типу Цонхофен-Коморниця є провідним типом мікролітів культур Стар Кар Англії, Дювенсі Німеччини, Коморниці Польщі. Їх число на стоянках Східної Польщі, а особливо Полісся, різко зменшується у напрямку із заходу на схід. Складається враження, що культурна область Дювенсі ділиться на західну спільноту з трикутниками й вістряма Цонхофен і східну – з мікрограветами типу Кудлаївка. Басейн Вісли виглядає своєрідною контактною зоною між ними, де обидва типи мікролітів добре представлені в єдиних комплексах типу Ставиного (рис. 44).

Поширення трикутників та вістер у комплексі Дювенсі дало підстави генетично виводити останній з аренсбурзької культури фінального палеоліту Північної Німеччини, де такі трикутники і вістря з'явилися вперше [Shwabedissen, 1944]. За тим же принципом, специфіку мікронабору кудлаївської культури Полісся пояснювали її генетичним зв'язком із носіями епіграветських традицій кінця палеоліту Центральної та Південної України [Залізняк, 1976]. Адже мікрогравети типу Кудлаївка дуже подібні до мікровістер з притупленим краєм, які є визначальними для Епігравету України, що дожив до 13-12 тис. В.Р., тобто до середини фінального палеоліту. Припускалося, що зв'язуючою ланкою між власне Епіграветом і кудлаївською культурою могла бути якась фінальнопалеолітична спільнота з сегментоподібними мікролітами типу Борщеве II [Залізняк, 1980, с.116; 1981], тобто якийсь східноєвропейський аналог Федермессер Південно-Західної Балтії. Остання, на думку більшості дослідників, брала участь, разом із Аренсбургом, в генезі західних культур області Дювенсі [Shwabedissen, 1944; Kozłowski, 1975, s.117]. На користь участі в генезі Кудлаївки фінальнопалеолітичної спільноти з сегментоподібними вістряма свідчить поширення мікролітів подібної форми в ранніх, вірогідно пребореальних, комплексах типу Криниця (рис. 45-49).

Отже, велика подібність крем'яних виробів області культур Дювенсі від Англії до Східного Полісся, можливо, пояснюється спільною генетичною підосовою, якою могла бути область культур Федермессер з сегментодами в інвентарі. На генезу західних культур області Дювенсі, схоже, вплинули носії аренсбурзьких традицій, про що свідчать трикутники та вістря Цонхофен

на пам'ятках Англії, Північної Німеччини та Польщі. Поява цих мікролітів у Поліссі, вірогідно, пояснюється міграційними процесами через басейн Вісли на схід. На користь такої думки свідчить і традиційний напрям міграцій між Віслою та Дніпром у первісну добу – із заходу на схід. Саме цим шляхом прямували через Волинь та Полісся до Дніпра носії традицій Лінгбі, Свідеру, Яніславиці, культур лійчастого посуду, кулястих амфор, шнурової кераміки, тшинецько-комарівської, милоградської, пшеворської, вельбарської та ін. [Залізник, 2001а, б].

Отже, умови для генези культур спільноти Дювенсі виникли на початку Пребореалу внаслідок відходу з зандрових низин на північ аренсбурзьких та свідерських мисливців на північного оленя. Спустилі Середньоевропейські низини, що заростали лісом, привабили з півдня нащадків традицій Федермессер з сегментоїдними вістрями, на основі яких у першій половині Пребореалу формується ранньомезолітична спільнота лісових мисливців Дювенсі. На півночі Німеччини у цьому процесі брали участь рештки аренсбурзького населення, крем'яному інвентареві якого притаманні трикутники та вістря Цонхофен, які вважаються прообразами коморницьких трикутників та вістер.

Не можна виключати певної ролі Совтеру Верхнього та Середнього Подунав'я в генезі культур області Дювенсі. В усякому разі, мікролітичні совтерські комплекси початку мезоліту з території Словаччини (Серед, Томашиково, Барца 1) [Barta, 1972] та Угорщини (Яжтелек 1, Яжберені I, IV) [Kertesz, 1996] дуже нагадують коморницькі матеріали з Польщі.

Періодизація

Показово, що найраніші кудлаївські комплекси Полісся типу Криниця, що мають серед мікролітів архаїчні сегментоподібні форми і датуються Пребореалом [Залізник, 1991, с. 16, 22-23; Zaliznyak, 1997, р. 11-16], не несуть слідів коморницького впливу. У крем'яному інвентарі стоянки Криниця 2а на Волині практично відсутні як трапеції, так і коморницькі трикутники та вістря (рис. 46).

Басейн Німану кудлаївське населення з Полісся, схоже, заселило ще в Пребореалі. Адже тут відомі лише ранні стоянки без трапецій [Ostrauskas, 2002]. Разом з тим, відсутність у комплексах Пупляй 1С, Кабеляй 2, 23 як архаїчних сегментоїдів, так і коморницьких трикутників та вістер, можливо, свідчить, що

заселення Німану кудлаївською людністю Полісся сталося десь у другій половині Пребореалу, однак до початку коморницького впливу на переселенців, про що пише і Т.Остраускас [2002, s.261]. Окремі коморницькі трикутники в деяких комплексах свідчать, що коморницький вплив сягнув басейну Німану пізніше, вже після приходу сюди з півдня кудлаївців. Від останніх постевідерське населення кундської культури Східної Балтії, за Т.Остраускасом [там само], навчилося виготовляти пазові наконечники із вкладнями з притупленим краєм. Під тиском кудлаївських мігрантів постевідерці у кінці Пребореалу полишили басейн Німану і відійшли у північно-східному напрямку.

Найдавнішою пам'яткою Полісся з виразними коморницькими елементами є безтрапеційний комплекс Броди під Чорнобилем, половину мікролітів якого становлять дрібні коморницькі трикутники (рис. 50). Морфологічно він виглядає більш розвиненим, ніж колекція Криниця 2а [Залізник, 1991, с. 17, 22-23]. За типологією виробів його можна датувати кінцем Пребореалу. Схоже, що коморницькі мігранти із заходу застали в Поліссі певною мірою споріднену їм кудлаївську людність, що мешкала тут до їх появи, починаючи з Пребореалу.

Судячи з матеріалів пізніших кудлаївських комплексів Полісся, в яких присутні трапеції, місцева кудлаївська людність зазнавала певних впливів з боку коморницьких прибульців. Так, серед пам'яток типу Таценки Київського Полісся зустрічаються як стоянки без коморницьких мікролітів (Таценки, Коржі), так і з поодинокими трикутниками (Мартинівичі, Вали). Судячи з нечисленних дрібних атипових трапецій, стоянки типу Таценки Київщини можна умовно датувати Пребореалом. Очевидно цим же часом датуються стоянки з нечисленними трапеціями типу Ставиного Східної Польщі, де кудлаївські вістря присутні в тій же пропорції, що й коморницькі трикутники. У Західному Поліссі також відомі кудлаївські пам'ятки з поодинокими трапеціями та невеликими серіями коморницьких трикутників (Великий Мідськ, Омит).

Потужний коморницький вплив простежується на відносно пізніх стоянках Західного Полісся типу Люботинь (Люботинь 3, Лута), яким властиві великі серії трапецій переважно високої форми. Їх крем'яний інвентар без вагань можна назвати кудлаївсько-коморницьким, оскільки поряд із серіями кудлаївських мікрограветів присутні численні

коморницькі вістря та трикутники переважно пізніх, видовжених пропорцій (рис. 52-54).

Мабуть синхронна цим пам'яткам і стоянка Кудлаївка на Десні з численними трапеціями, але без коморницьких трикутників (рис. 67). Її матеріали свідчать про вірогідність доживання цього населення на Десні до початку Атлантикуму.

Хронологія

Значну проблему маємо з датуванням культури. Розташування стоянок на піщаних узвищеннях заплавл поліських річок зумовило залягання їх культурних шарів в сипучих піщаних відкладах, що не герметизують рештки життєдіяльності первісного населення і не сприяють збереженню органічних матеріалів. Як наслідок не отримано жодної дати за С-14 для кудлаївських стоянок України. Датуються вони раннім мезолітом (Пребореал, Бореал та початок Атлантикуму) шляхом екстраполяції датувань коморницьких пам'яток Польщі та кудлаївських Литви, крем'яний інвентар яких морфологічно близький кудлаївському.

Радіокарбоніві дати коморницьких та кудлаївських пам'яток

Коморниця

Calowanie. Lev.VIII GrN 5409
8360±75 В.Р. [Shild et al, 1999b, fig.8]

Calowanie. Lev.VIII Gd 3041
9030±50 В.Р. [Shild et al, 1999b, fig.8]

Calowanie. Lev.VII GrN 5442
9200±75 В.Р. [Shild et al, 1999b, fig.8]

Calowanie. Lev.VII GrN 5251
9250±55 В.Р. [Shild et al, 1999b, fig.8]

Calowanie. Lev.VII Gd 2734
9410±110 В.Р. [Shild et al, 1999b, fig.8]

Chwalim, н.ш. Gd 1164
9565±90 В.Р. [Kobusiewich., 1993]

Chwalim, н.ш. Bln 1766
9500±75 В.Р. [Kobusiewich., 1993]

Chwalim, н.ш. Gd 1165
9385±75 В.Р. [Kobusiewich., 1993]

Кудлаївка

Кабалай 2, ш.С Та 2600
9100±180 В.Р. [Ostrauskas, 2002, s.71]

Кабалай 2, ш.С Та 2604
8680±90 В.Р. [Ostrauskas, 2002, s.71]

Кабалай 2, ш.С Ki 7593
9120±85 В.Р. [Ostrauskas, 2002, s.71]

Кабалай 2, ш.С Ki 7591
8540±85 В.Р. [Ostrauskas, 2002, s.71]

Кабалай 2, ш.С Ki 7594
9230±90 В.Р. [Ostrauskas, 2002, s.71]

Кабалай 2, ш.С Ki 7595
8280±90 В.Р. [Ostrauskas, 2002, s.71]

Відсутність радіокарбонівих дат для кудлаївських стоянок Полісся змушує застосовувати для датування цього явища недосконалі методи типологічної періодизації та залучати хронологічні дані, отримані для аналогічних матеріалів споріднених культур області Дювенсі. Як відомо, остання датується раннім мезолітом, а саме – пребореальним та бореальним періодами голоцену.

Виразні коморницькі матеріали без трапецій, що походять із трьох скупчень розкопу III у Цаловане, отримали 12 радіокарбонівих дат – від 9400 до 8300 В.Р. [Schild, 1999, p.263]. Три дати – між 9600 і 9350 В.Р. (середина Пребореалу) – отримано для нижнього, досить бідного коморницького шару стоянки Хвалім на Одері [Kobushevich, 1993, p.77]. Три пребореальні дати – між 9420 і 9150 В.Р. відомі з коморницької стоянки Лайти [Schild, 1996, p.288]. Ранньоатлантична дата, близько 7300 В.Р., отримана для стоянки Лута, що дає певне уявлення про вік кудлаївських комплексів із серіями високих трапецій Люботинь 3, Кудлаївка.

Отже, найближчий аналог Кудлаївки – коморницька культура Польщі – датується за С-14 часом від середини VIII до початку VI тис. В.Р., тобто від середини Пребореалу до початку Атлантикуму [Kozłowski, 1989, p.112, 130]. Серію ранньомезолітичних дат отримано для кудлаївського шару стоянки Кабалай 2 у Литві [Ostrauskas, 2002]. Ці дані з певними застереженнями можна екстраполювати на кудлаївські пам'ятки Полісся.

Археологічний матеріал свідчить про зміну кудлаївського населення в другій половині мезоліту яніславицьким. Можливо дещо довше воно мешкало на Десні, де лишило ранньоатлантичні пам'ятки типу Кудлаївка.

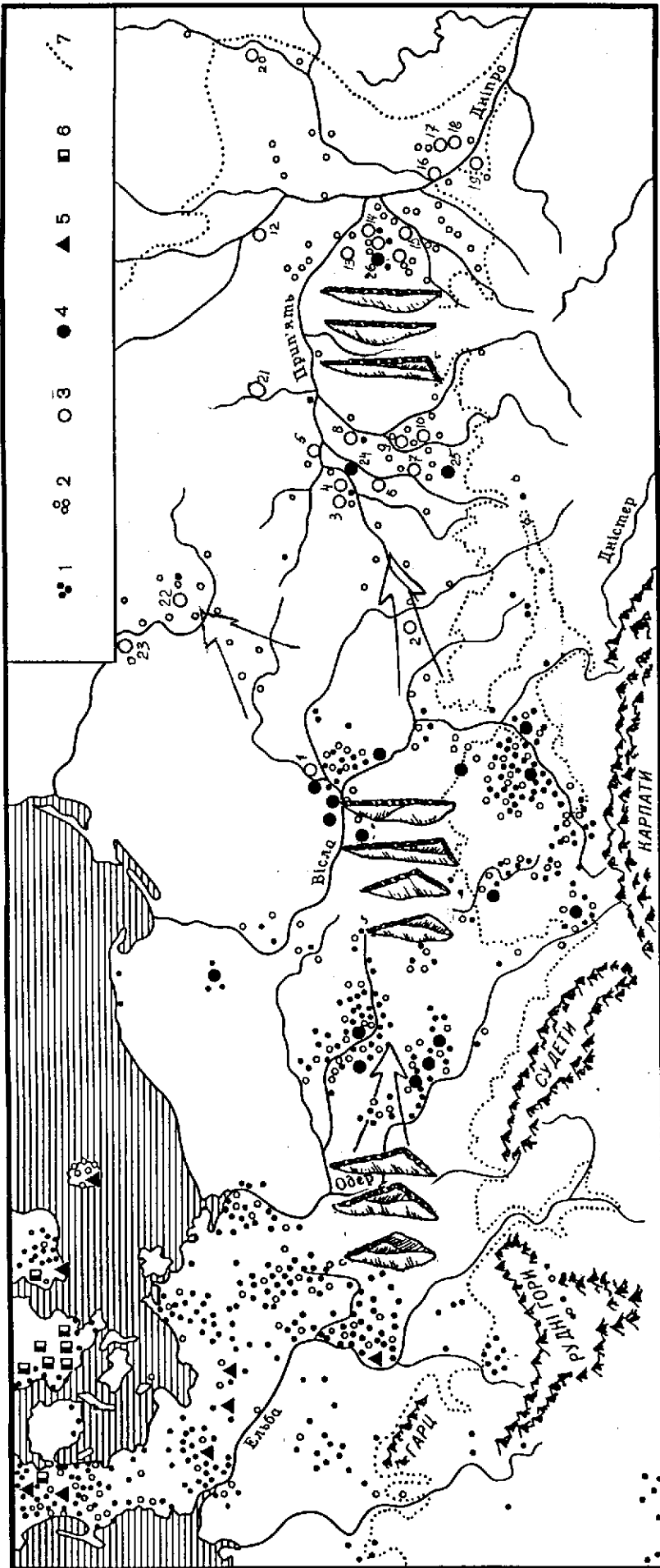

Рис. 44. Область культур Дювенсі VIII-VII тис. до н.е.

Умовні позначення: 1- коморницькі трикутники та вістря, 2- вістря типу Кудлаївка, 3- пам'ятки культур Кудлаївка, 4- Коморниця, 5- Мелстед (1-5) та Дювенсі (6-10), 6- Свдборг, 7- кордон зандрових низин.

КУДЛАЙВКА: 1- Ставиного, 2- Луга, 3- Битьон, 4- Омит, 5- Кожан-городок, 6- Мульчиці, 7- Балаховичі, 8- Рудня 3А, 9- Кришчя, 10- Поляни, 11- Озерне I, 12- Речця, 13- Білосорока, 14- Вали, Мартиновичі, 15- Кухарі, Річище, 16- Виєурівщина, 17- Коржів, 18- Селище, 19- Таценки, 20- Кудлаївка, 21- Озерна I, 22- Кабелі, 23- Пуллай, 24- Люботинь 3, 25- Великий Мінськ, 26- Броди.

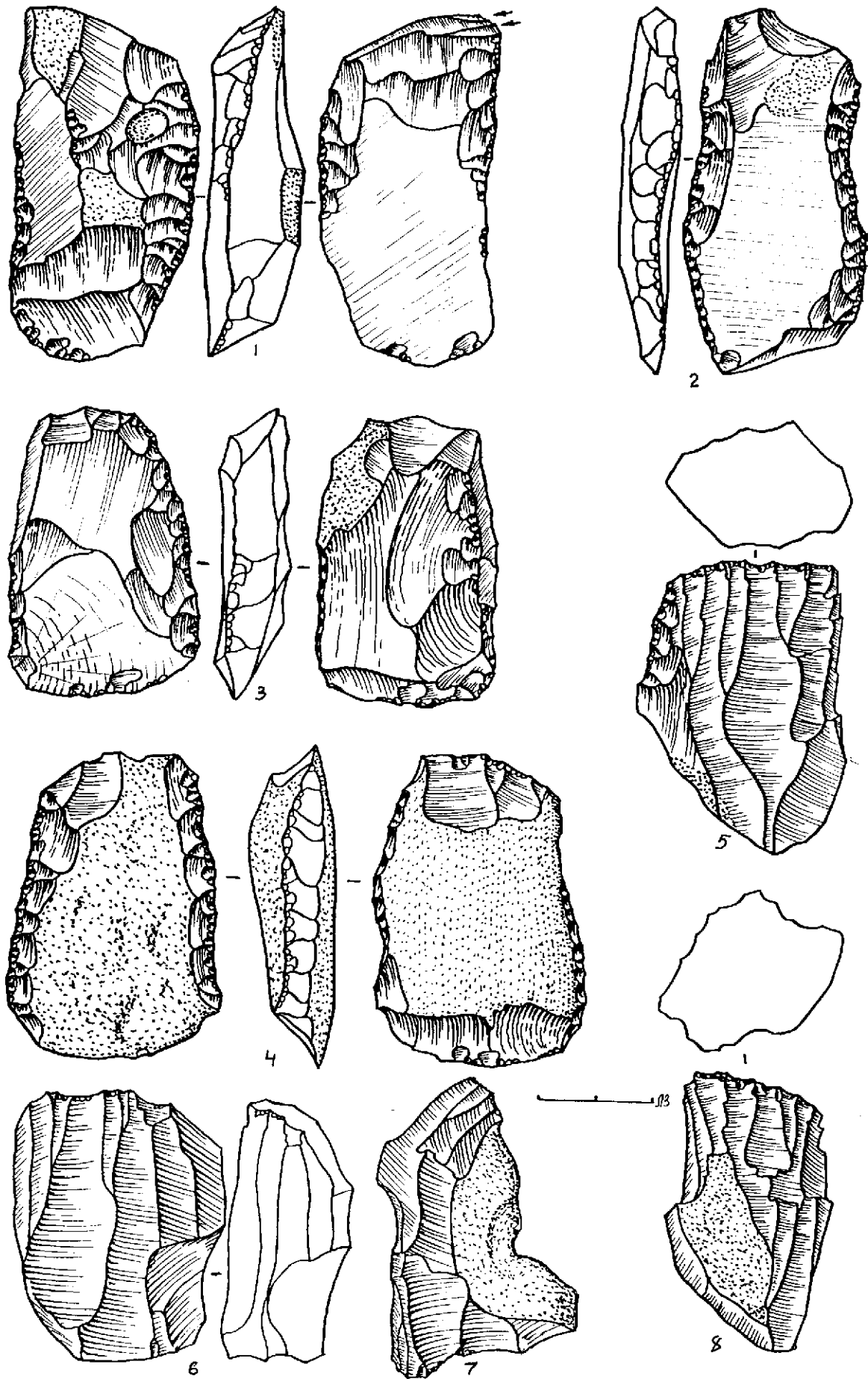

Рис. 45. Криниця 2а. Сокири та нуклеуси, за [Zaliznyak, 1997, р. 11].

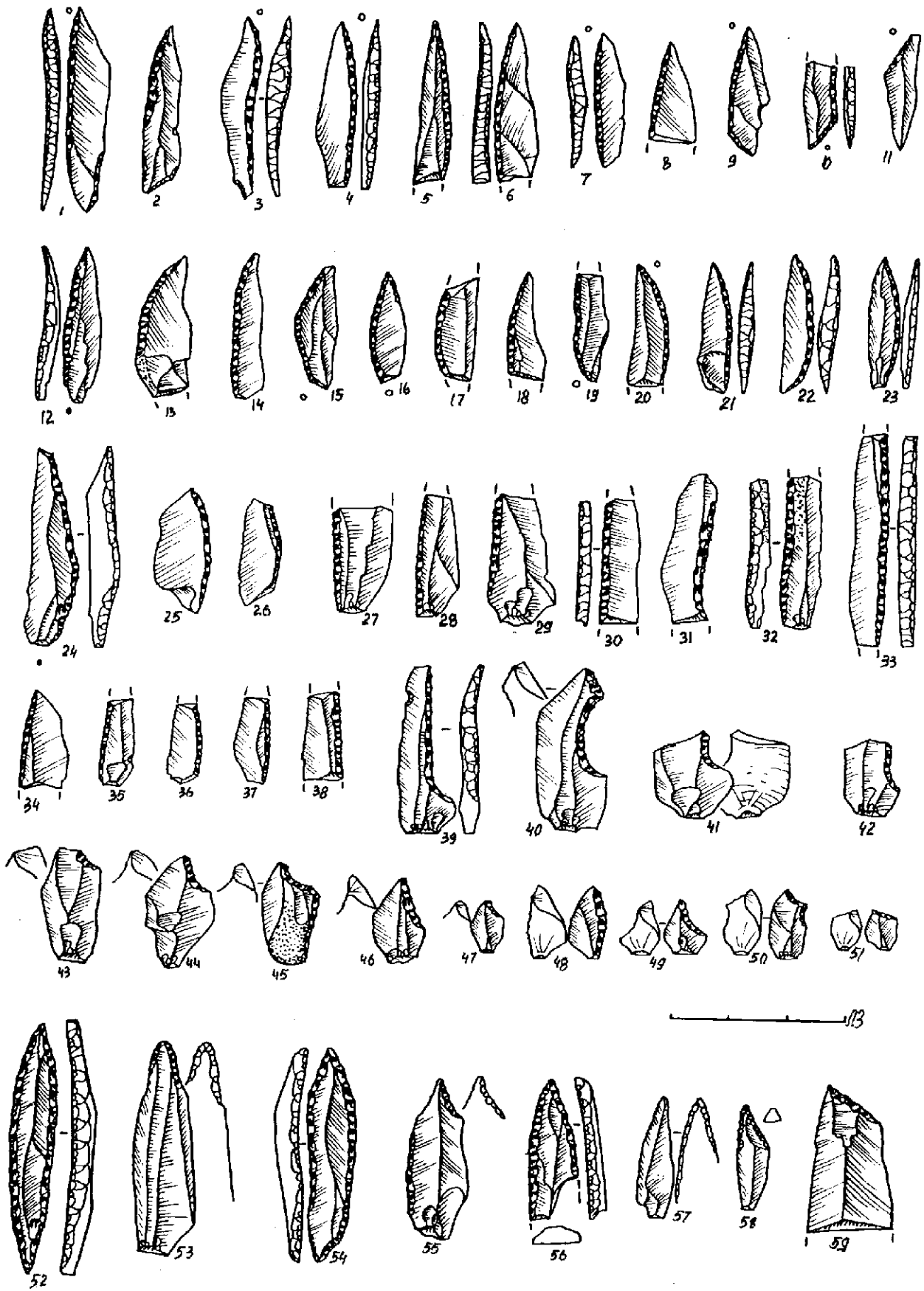

Рис. 46. Криниця 2а. Мікроліти та свердла, за [Zaliznyak, 1997, p. 13].

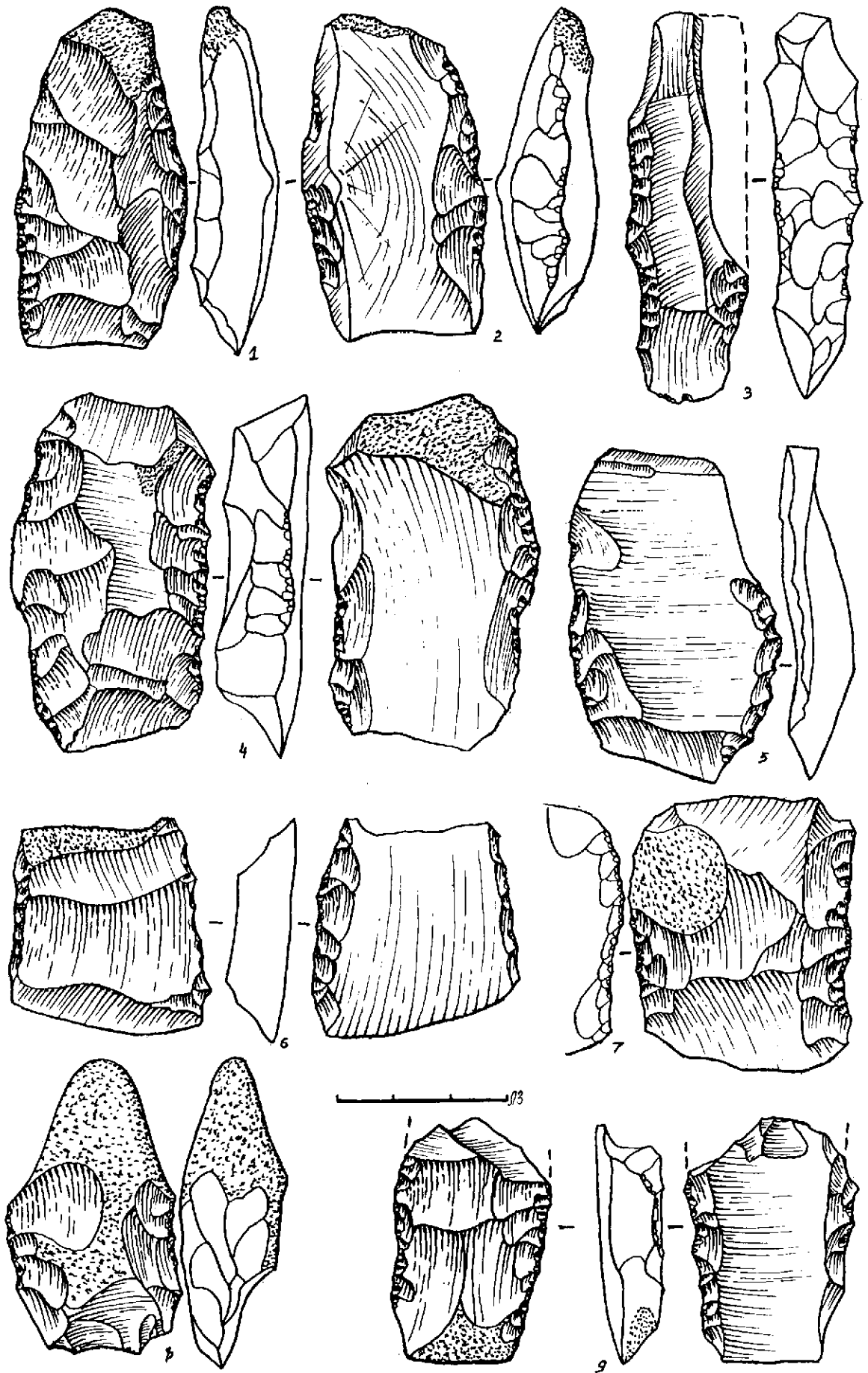

Рис. 47. Криниця 2а. Сокири, за [Zaliznyak, 1997, р. 12].

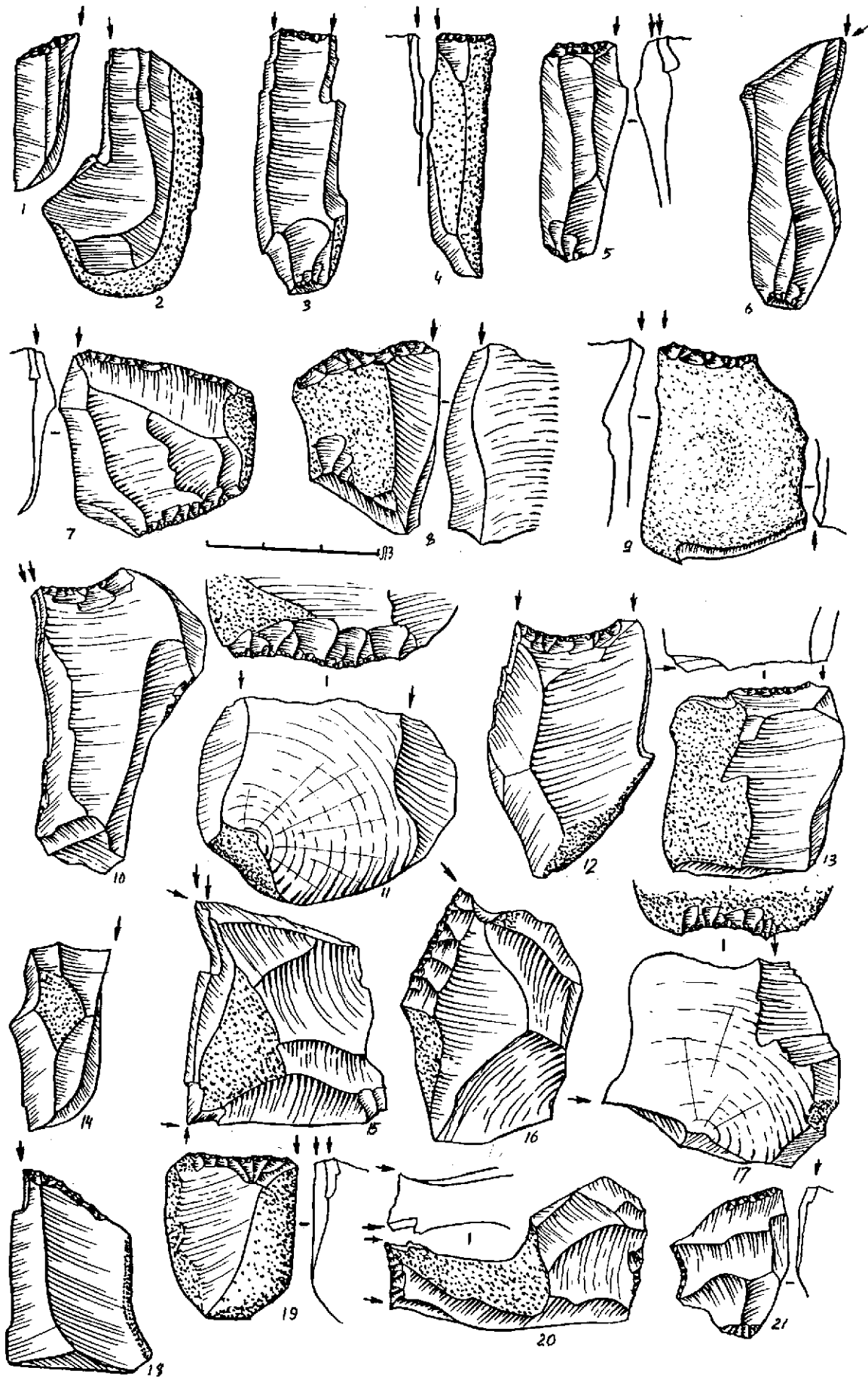

Рис. 48. Криниця 2а. Різці, за [Zaliznyak, 1997, p. 55].

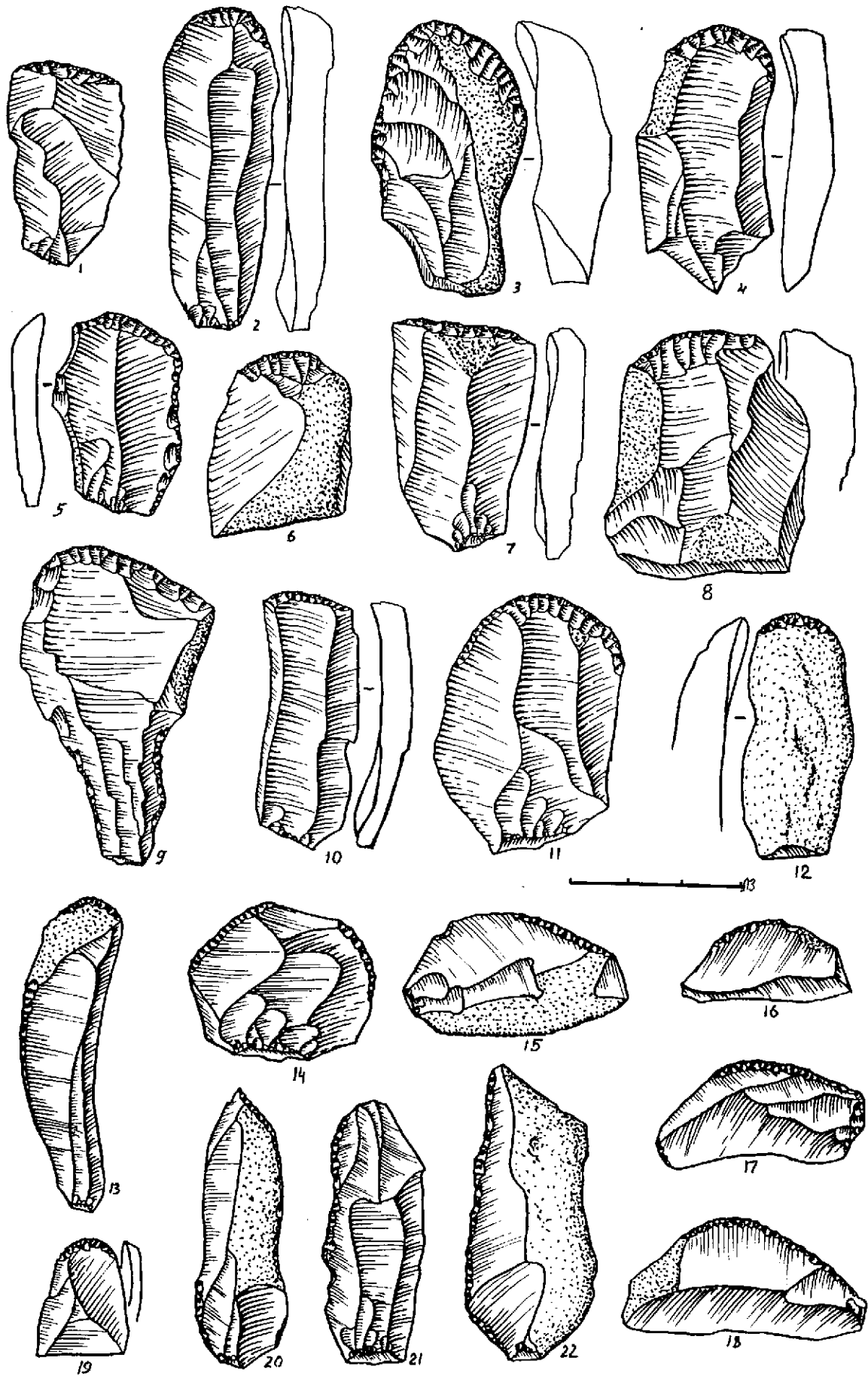

Рис. 49. Криниця 2а. Скребачки, за [Zaliznyak, 1997, р. 55].

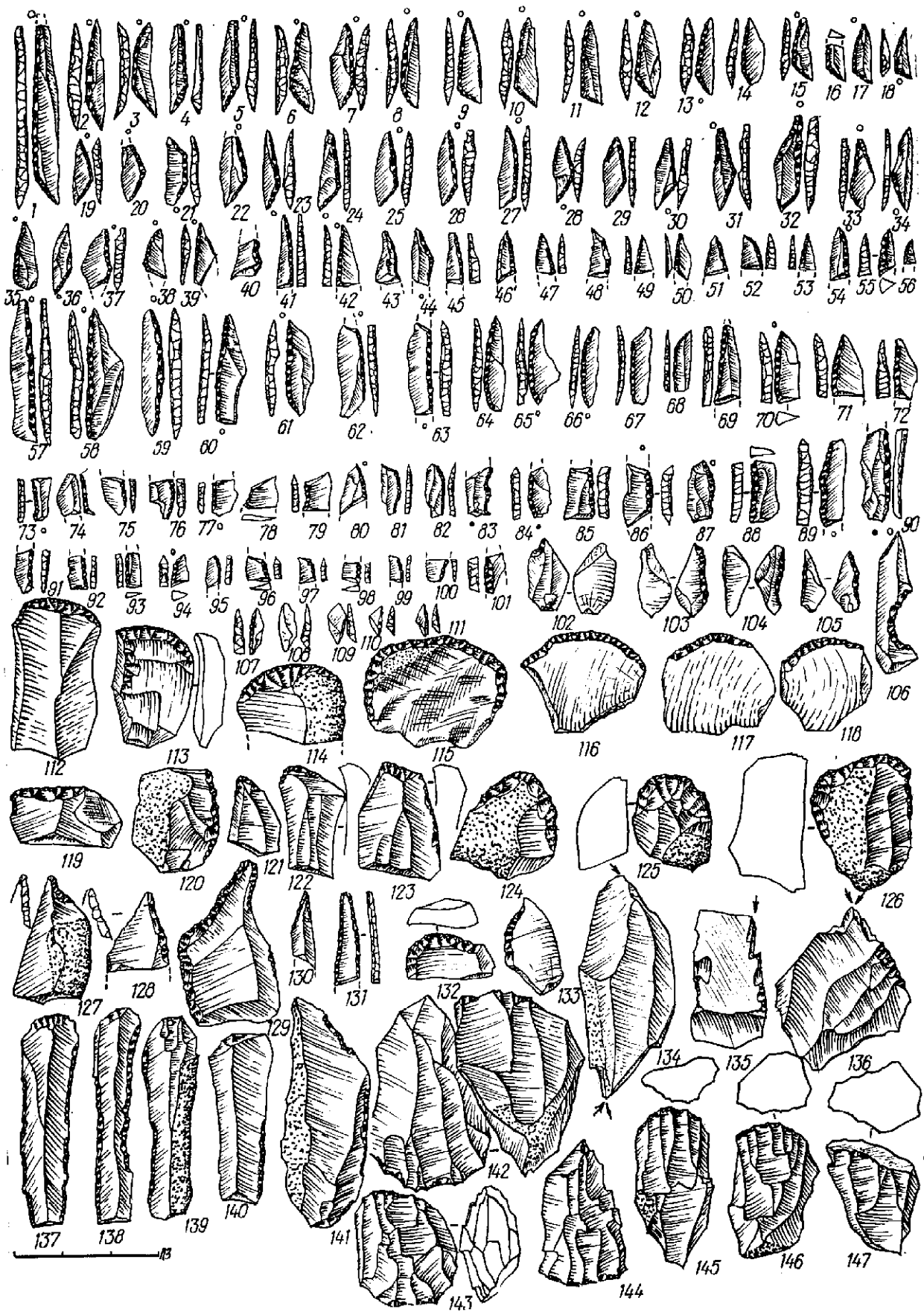

Рис. 50. Броди. Крем'яний інвентар, за [Залізник, 1991, с.17].

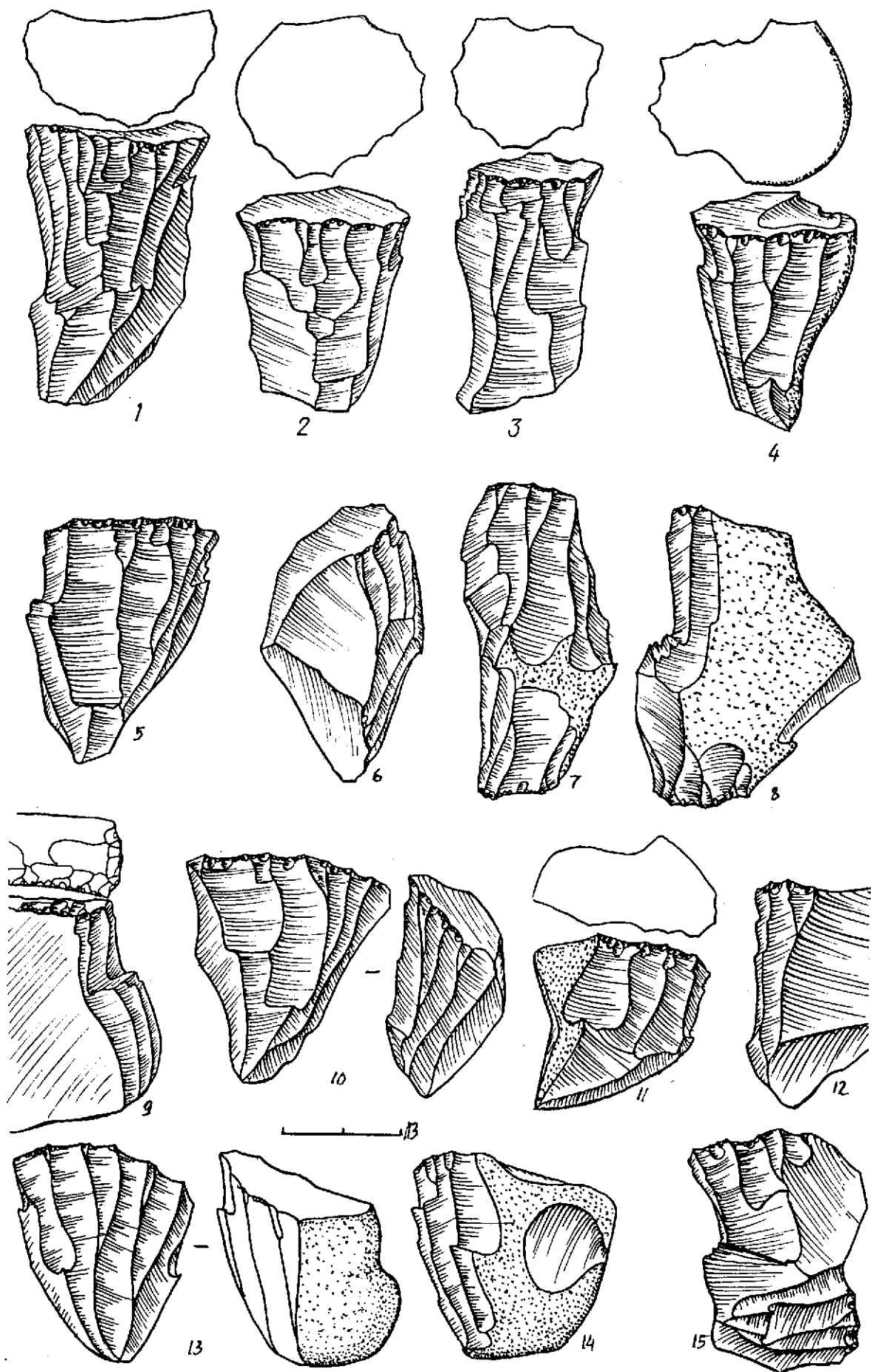

Рис. 51. Люботинь 3. Нуклеуси, за [Zaliznyak, 1997, p. 18].

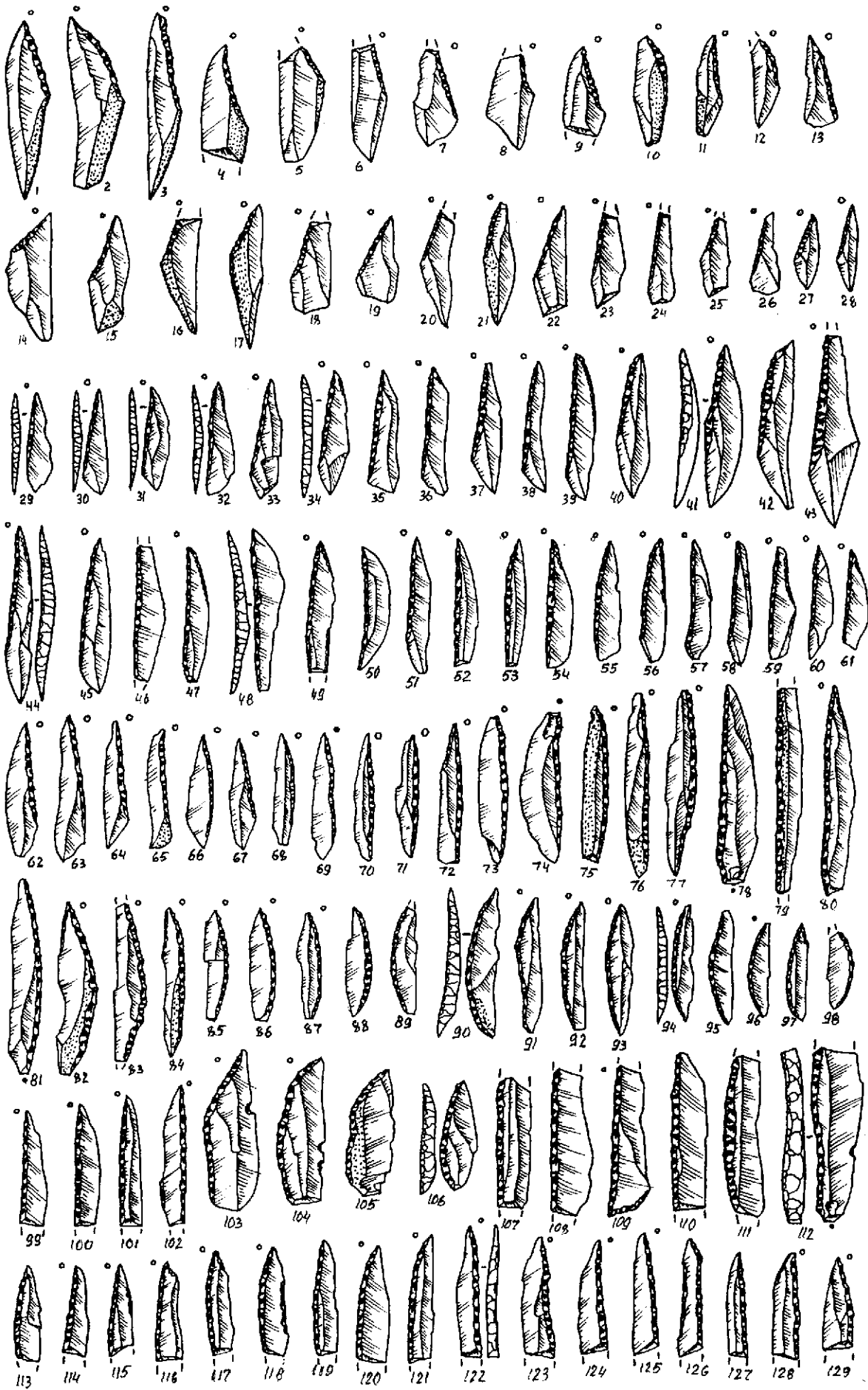

Рис. 52. Люботинь 3. Мікроліти, за [Zaliznyak, 1997, p.19].

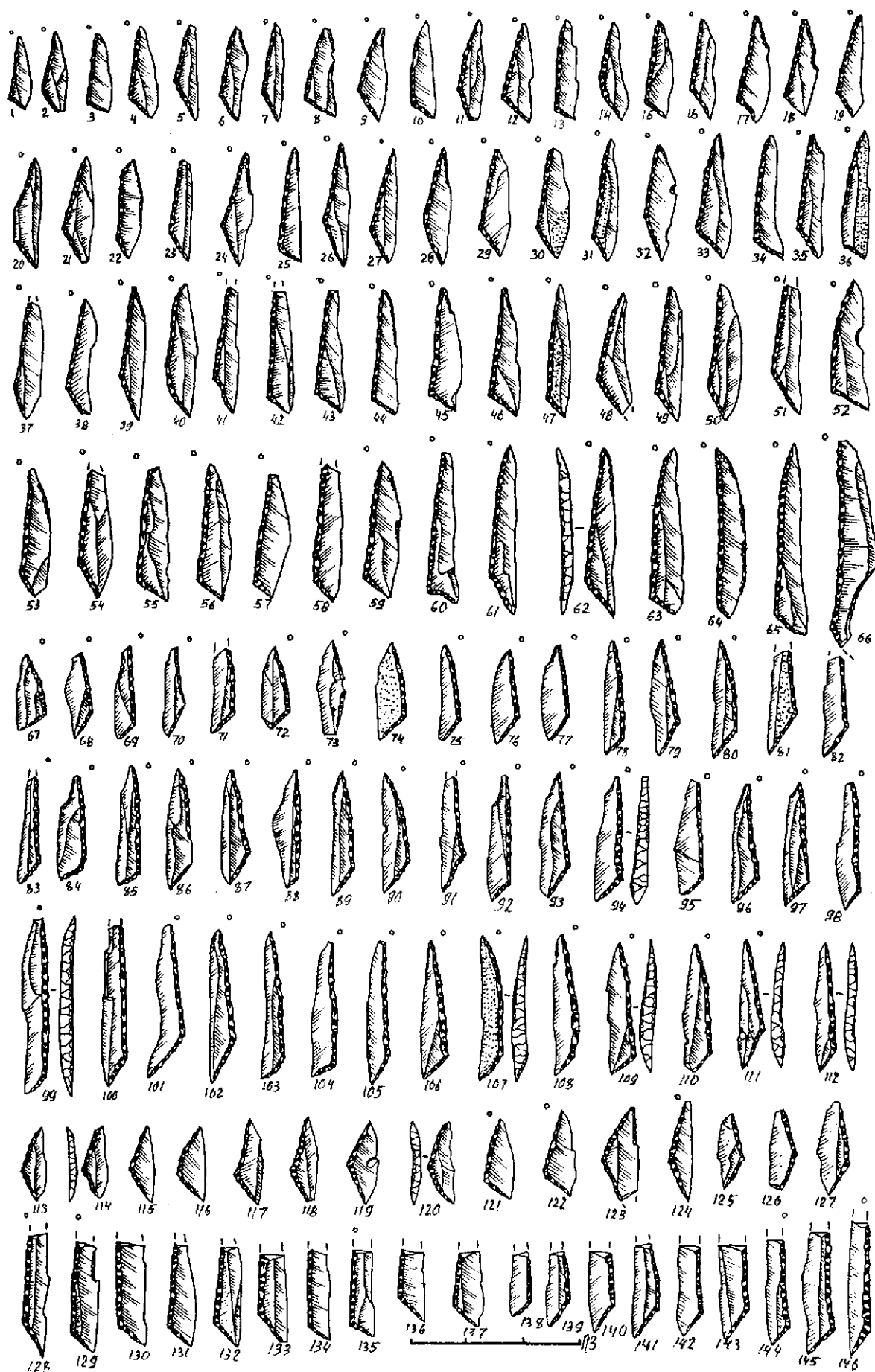

Рис. 53. Люботинь 3. Мікроліти, за [Zaliznyak, 1997, p. 20].

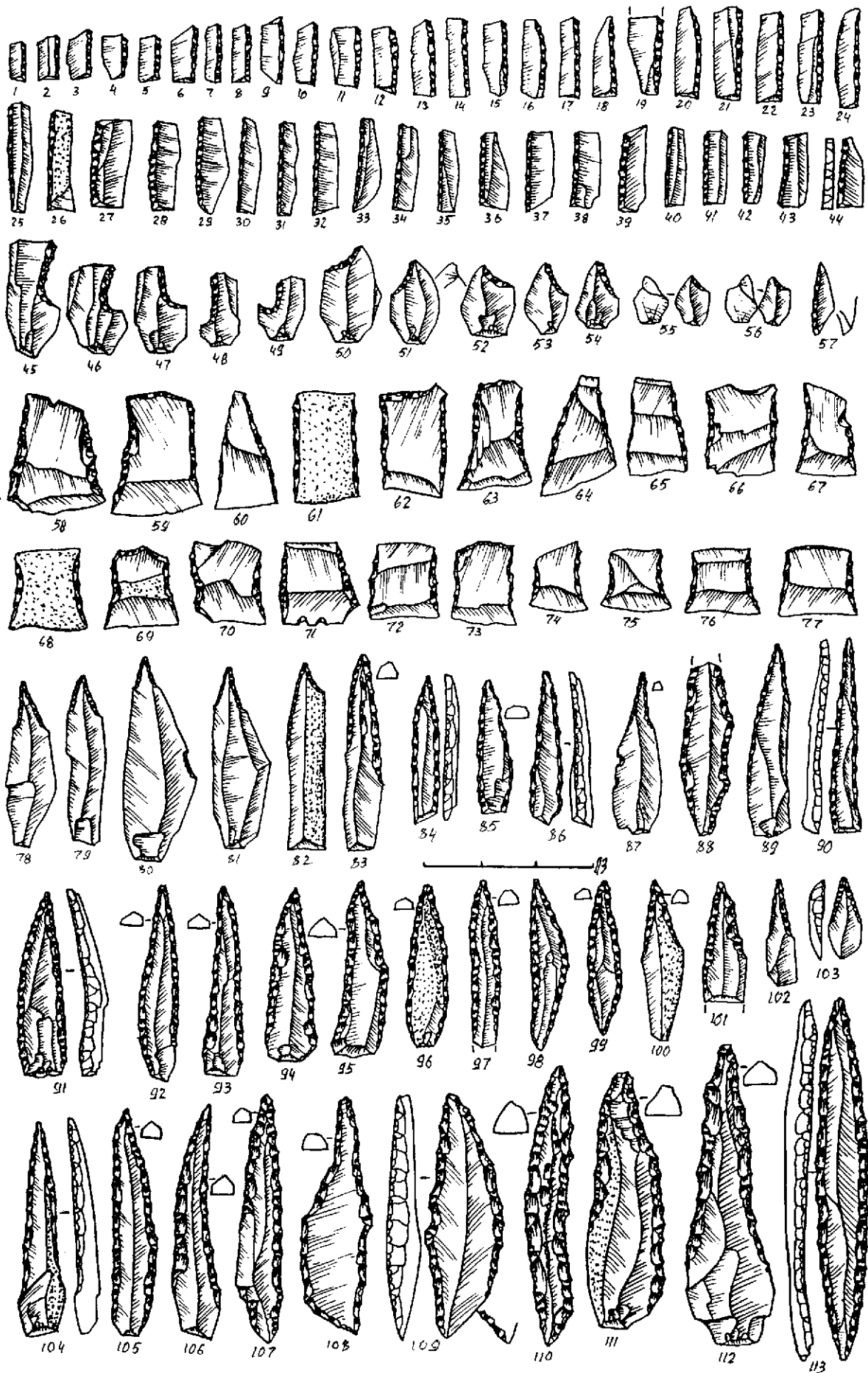

Рис. 54. Люботинь 3. Мікроліти, свердла, за [Zaliznyak, 1997, p. 21].

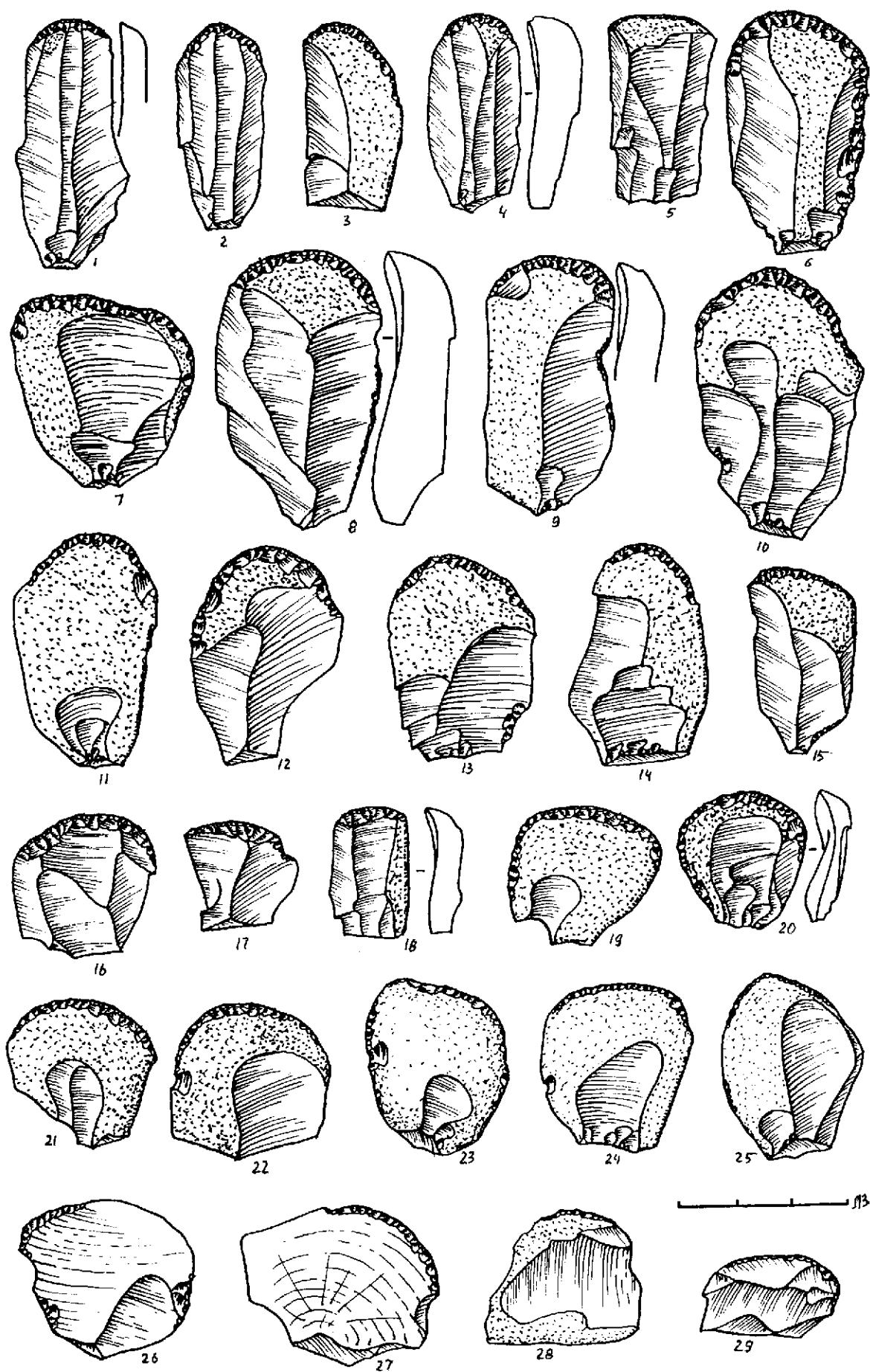

Рис. 55. Люботинь 3. Скребачки, за [Zaliznyak, 1997, p. 22].

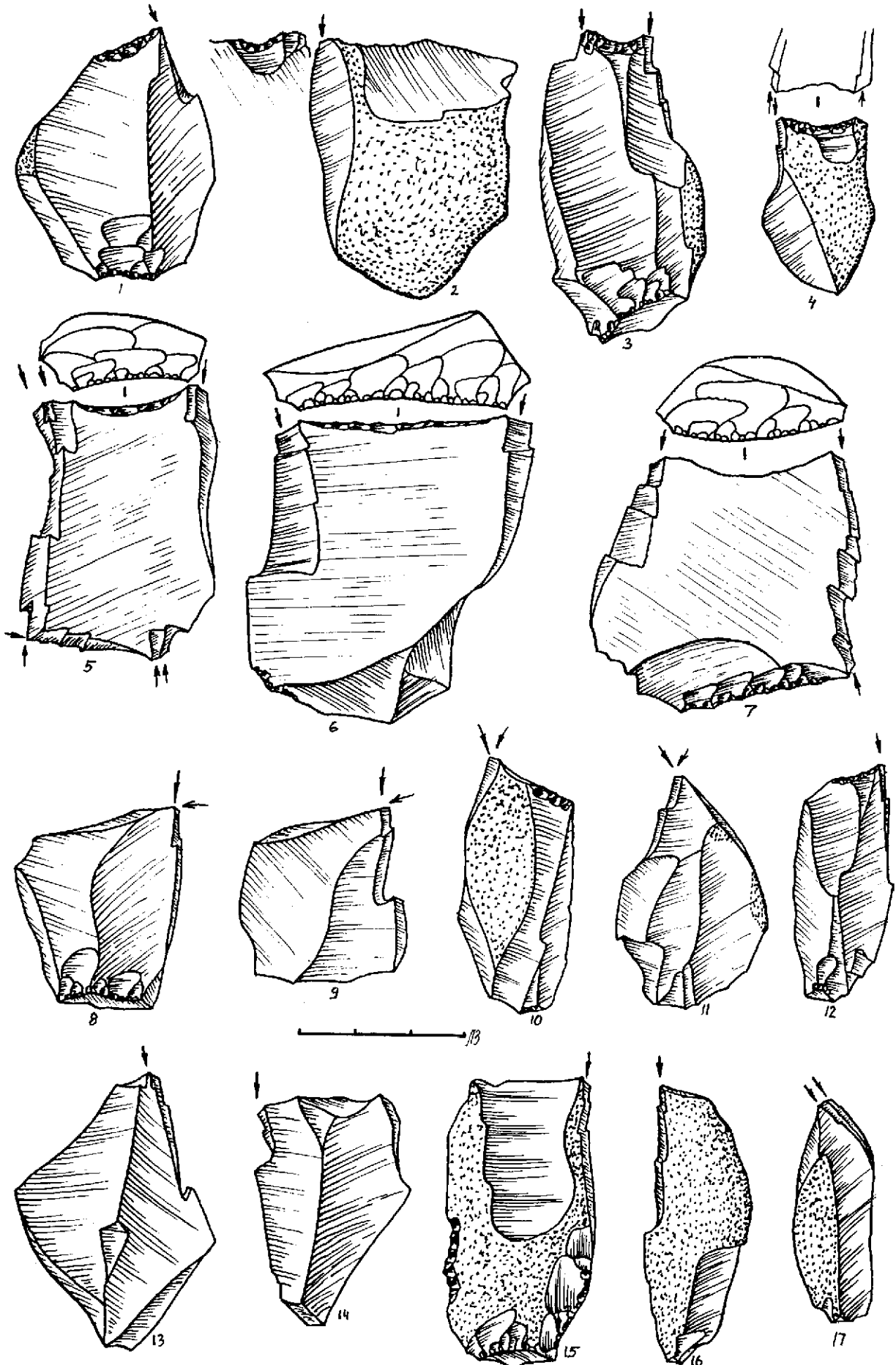

Рис. 56. Люботинь 3. Різці, за [Zaliznyak, 1997, p. 23].

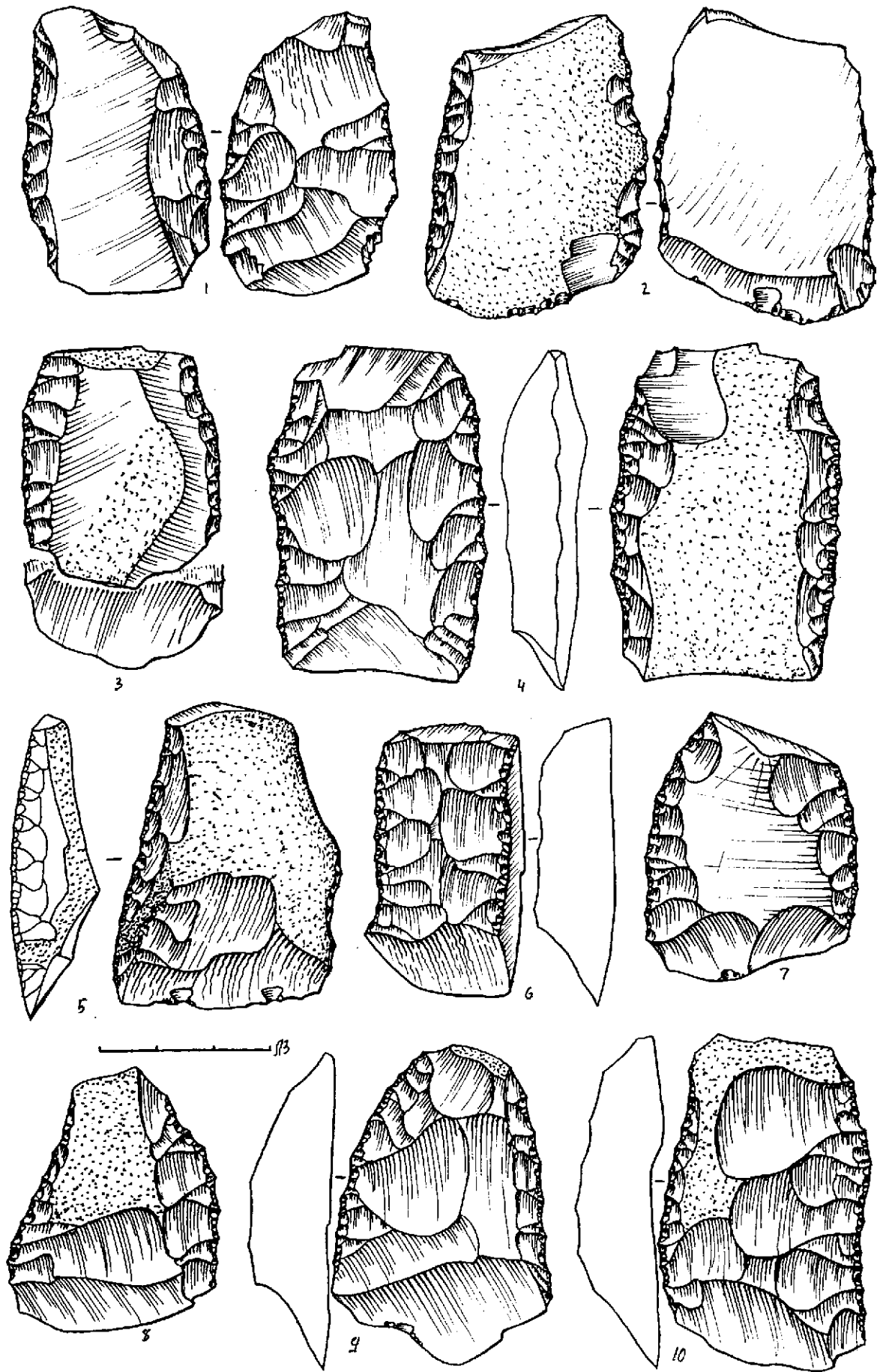

Рис. 57. Люботинь 3. Сокири, за [Zaliznyak, 1997, p. 24].

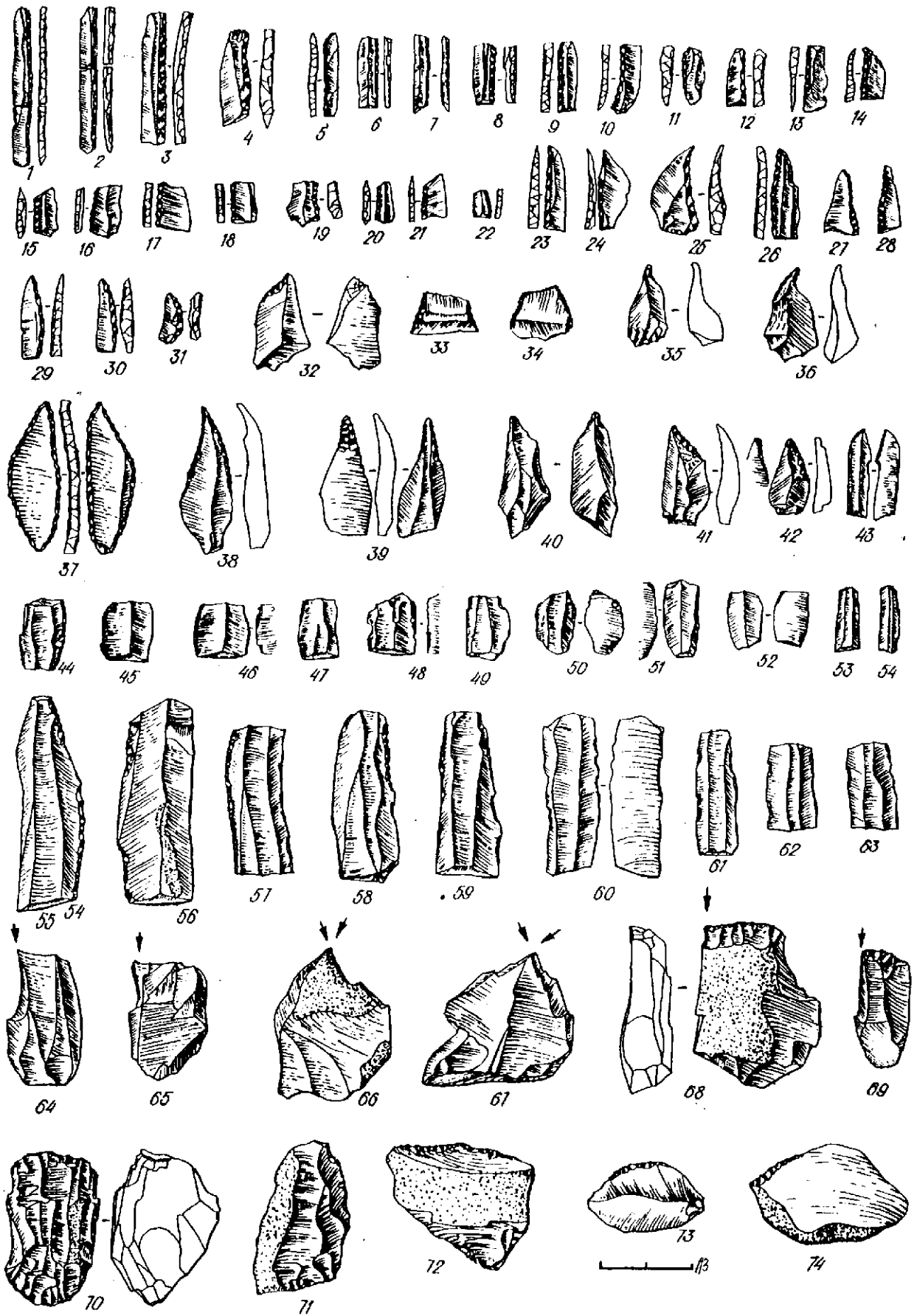

Рис. 58. Таценки. Крем'яний інвентар, за [Залізник, 1984, с.38].

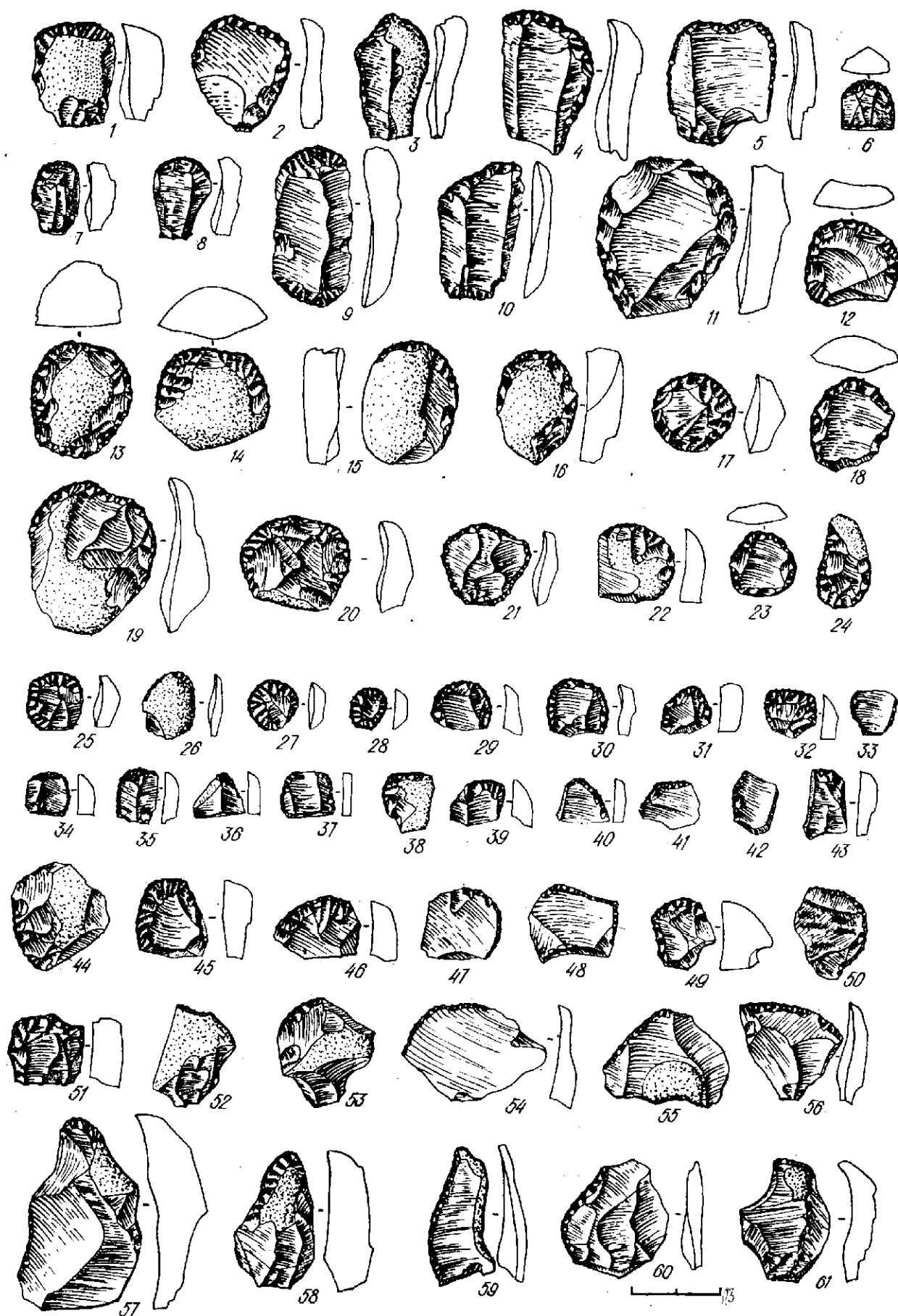

Рис. 59. Таценки. Скребачки, за [Зализняк, 1984, с.38].

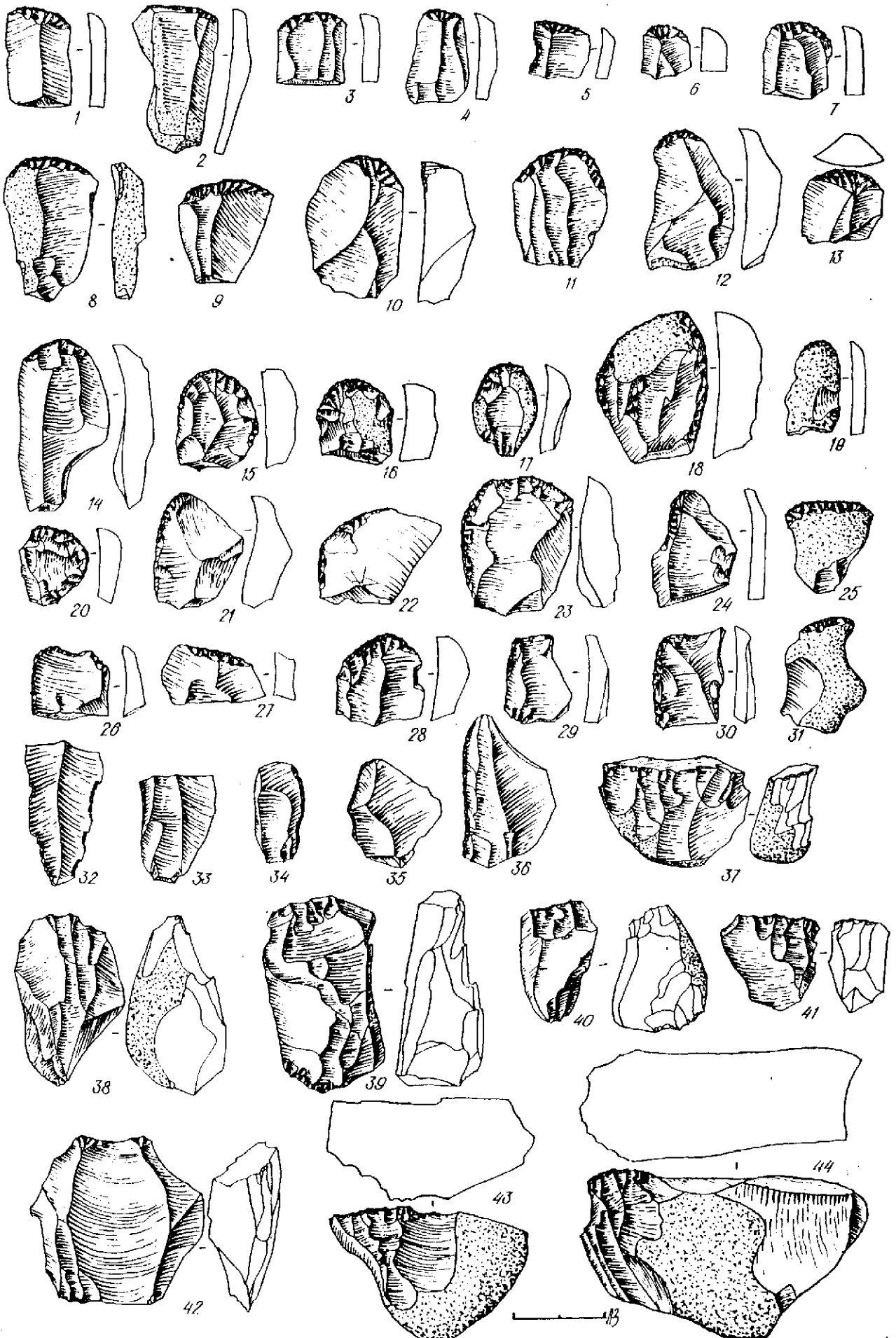

Рис. 60. Кухарі. Скребачки, нуклеуси, за [Залізняк, 1984, с.34].

Д,

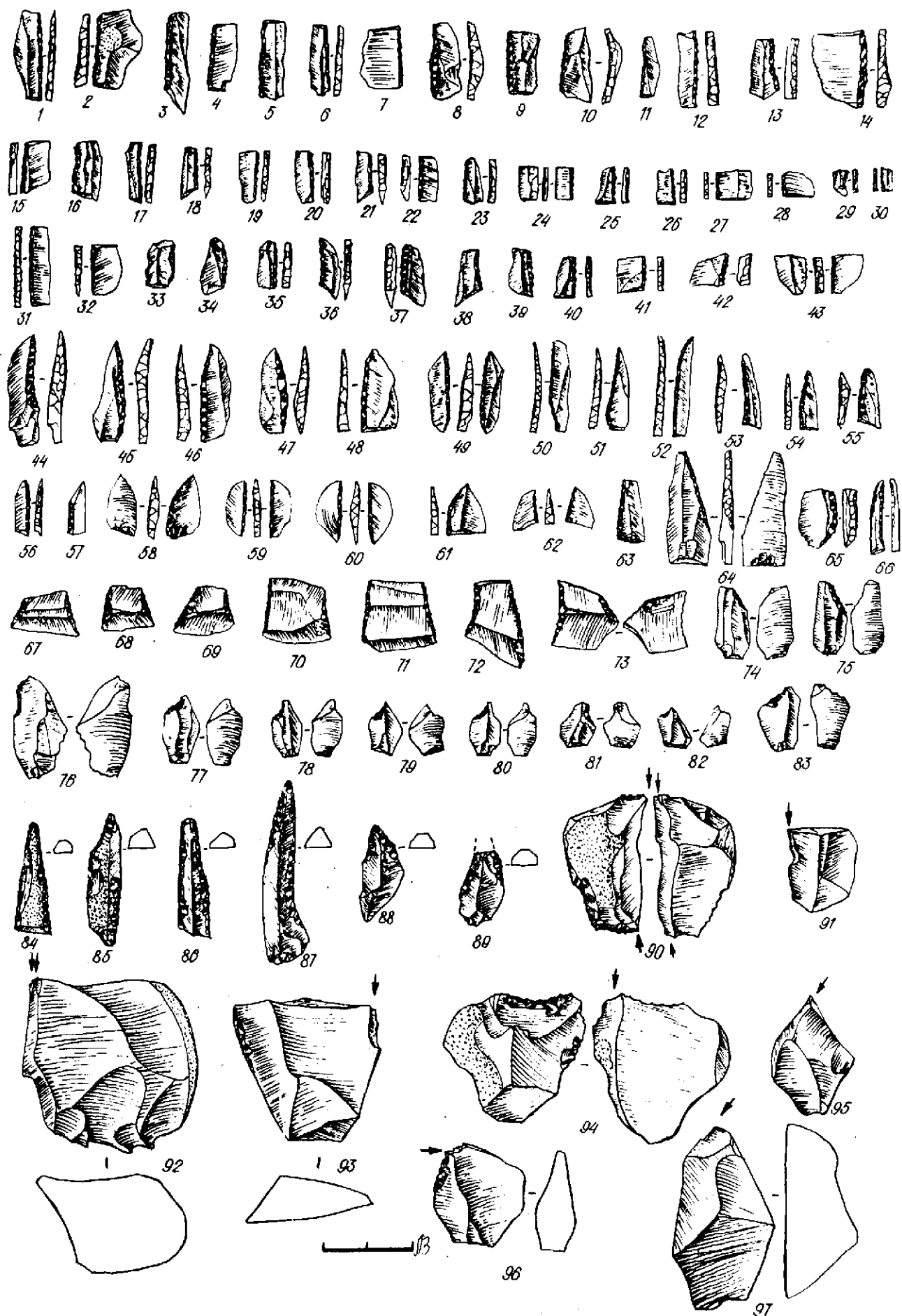

Рис. 61. Кухарі. Мікроліти, свердла, різці, за [Зализняк, 1984, с.35].

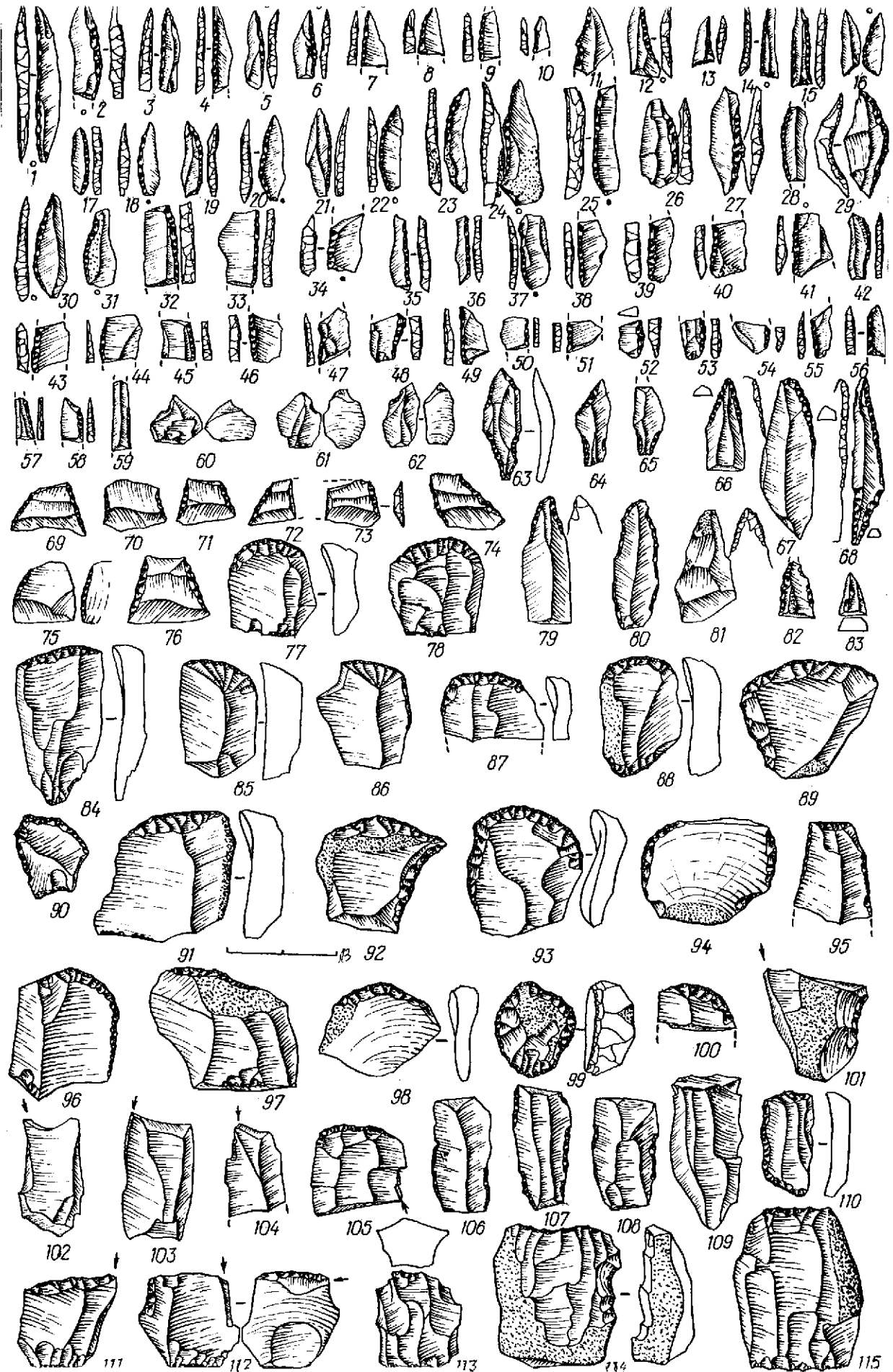

Рис. 62. Мартиновичі. Крем'яний інвентар, за [Залізняк, 1991, с.24].

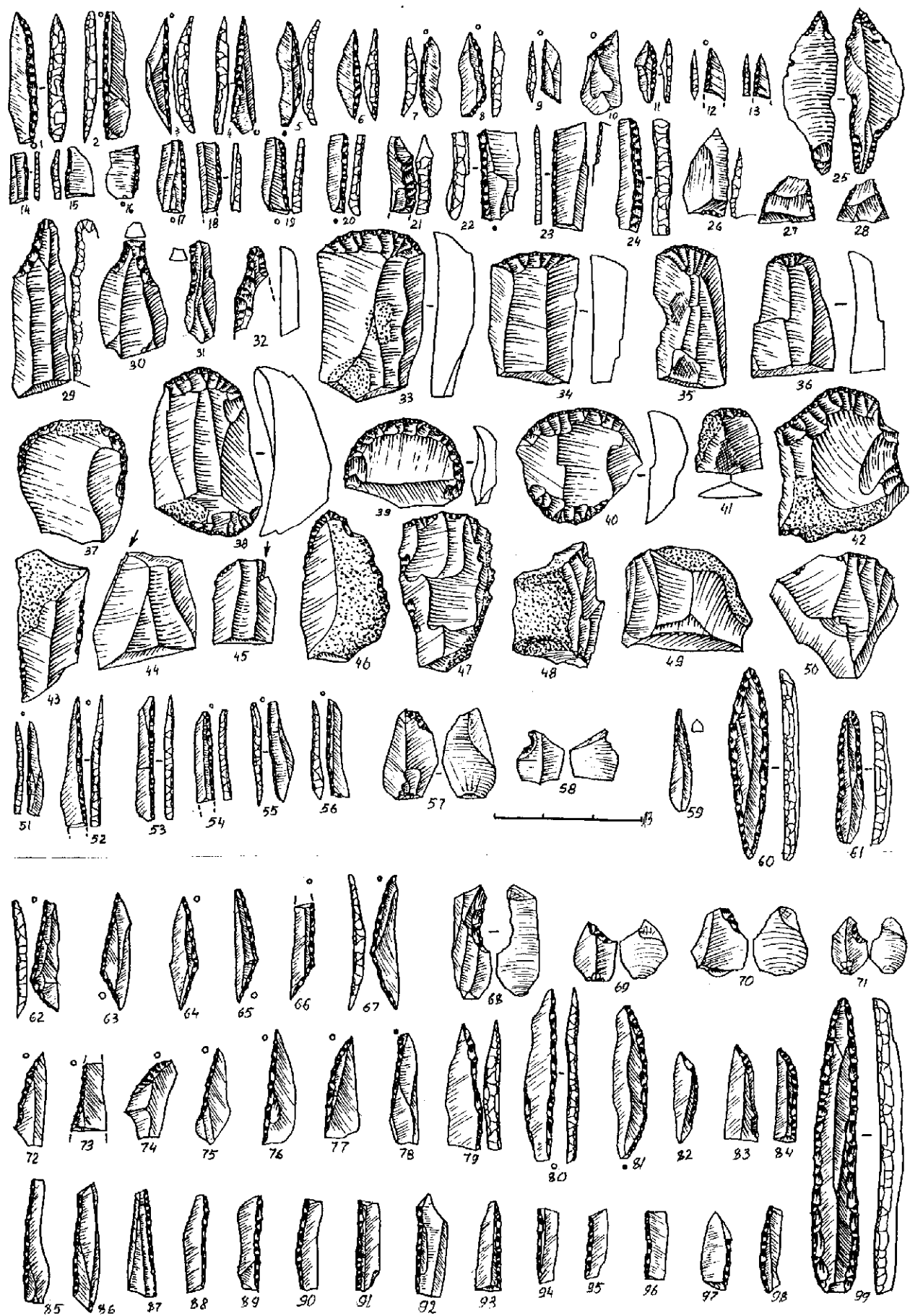

Рис. 63. Вали (1-50), Речище (51-58), Великий Мідськ (59-99). Крем'яний інвентар, за [Zaliznyak, 1997, р. 26].

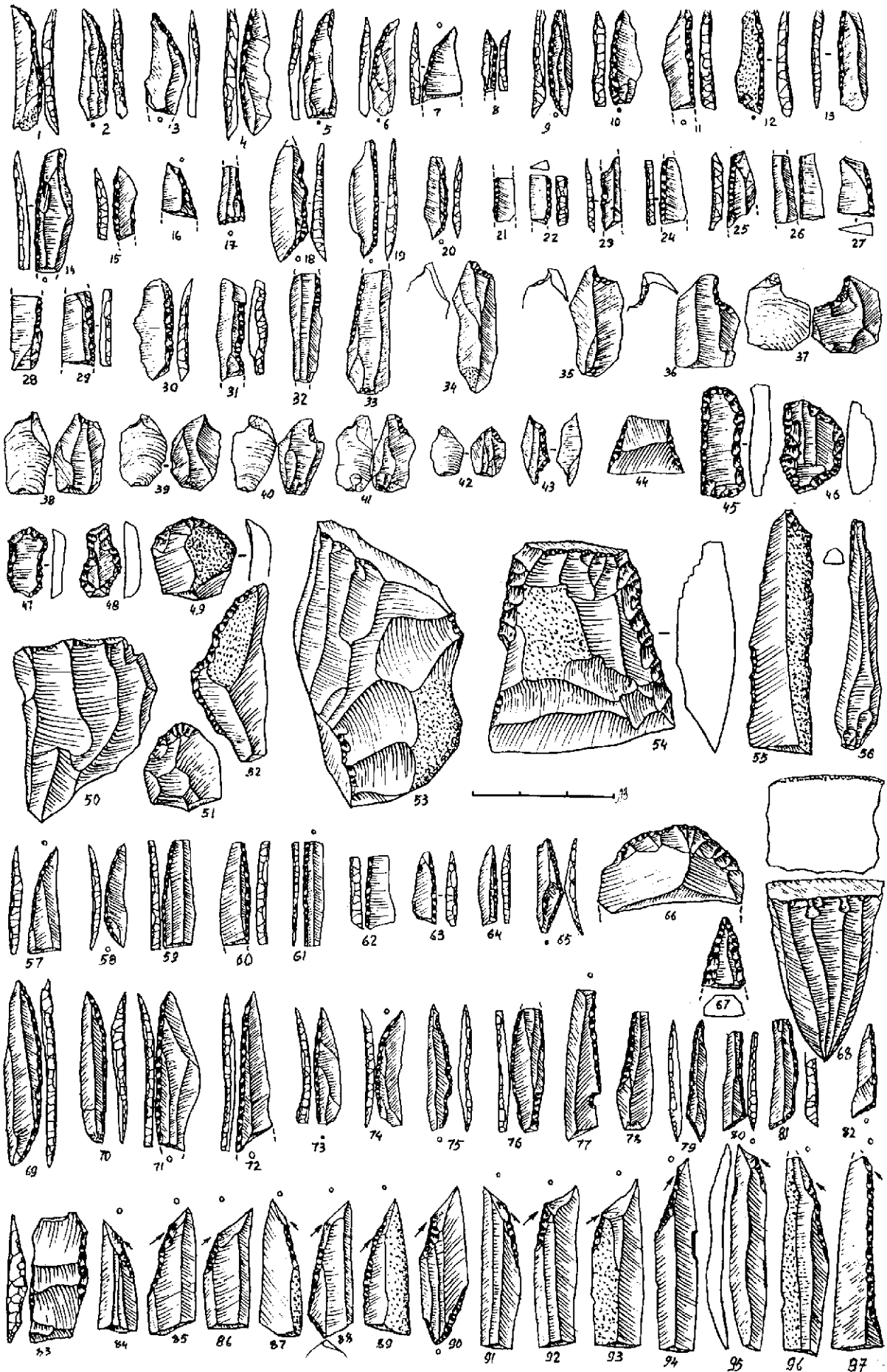

Рис. 64. Поляни (1-56), Рудня 1а (57-68), Омит (69-97). Крем'яний інвентар, за [Zaliznyak, 1997, р. 25].

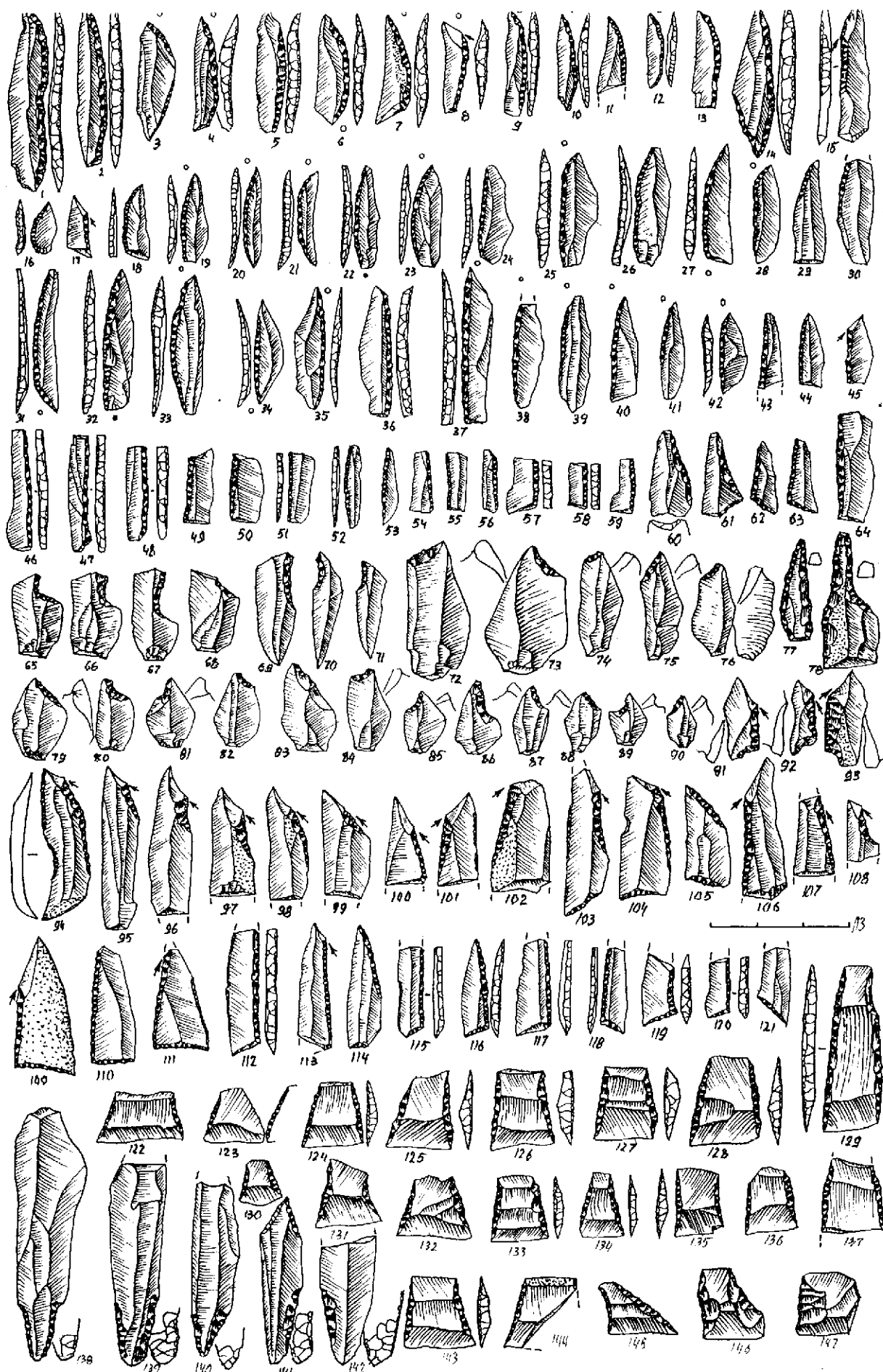

Рис. 65. Поляни. Крем'яний інвентар, за [Zaliznyak, 1997, p. 131].

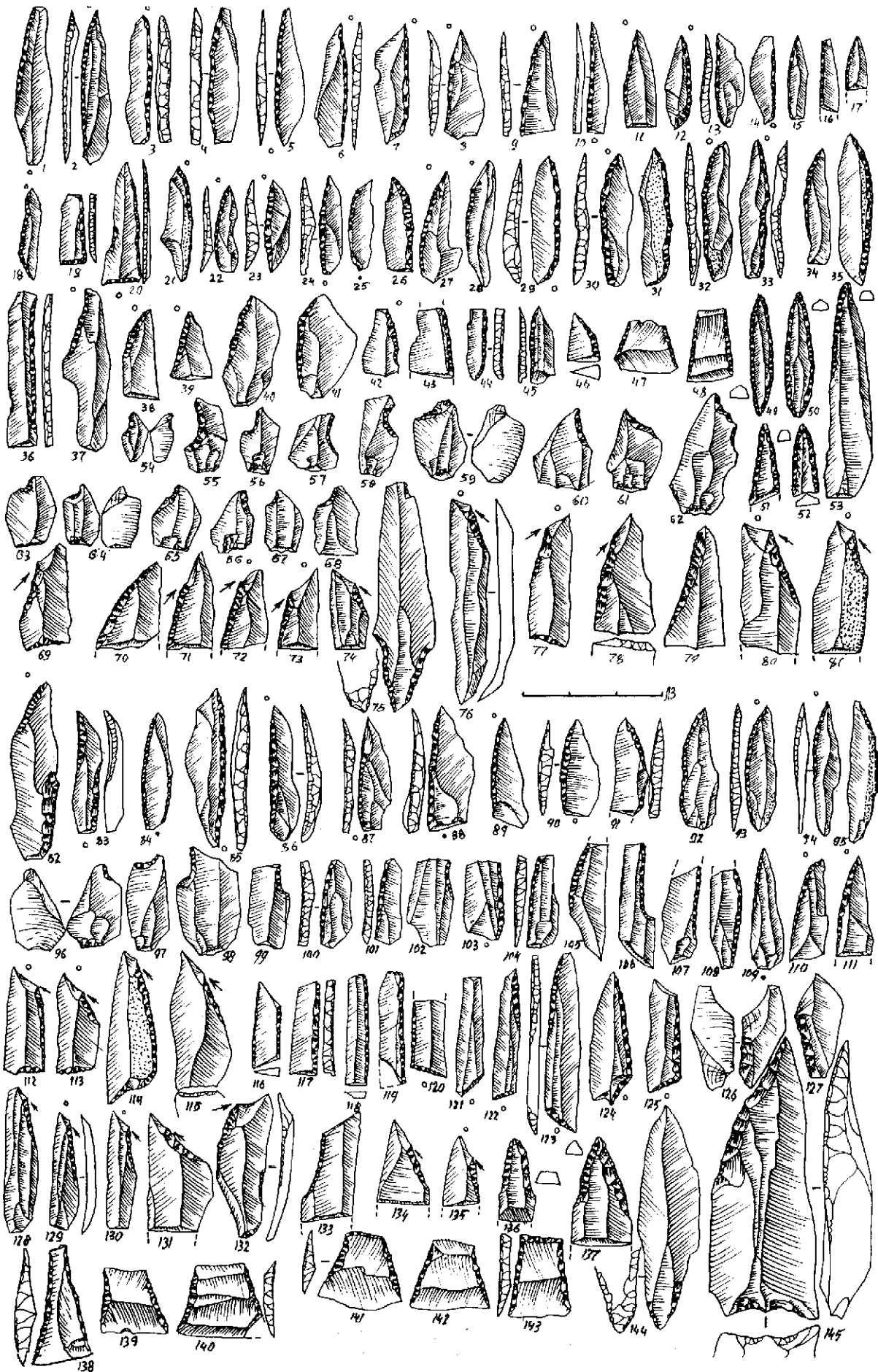

Рис. 66. Криниця 1 [1-81], Криниця 2 [82-150]. Крем'яний інвентар, за [Zaliznyak, 1997, p.129].

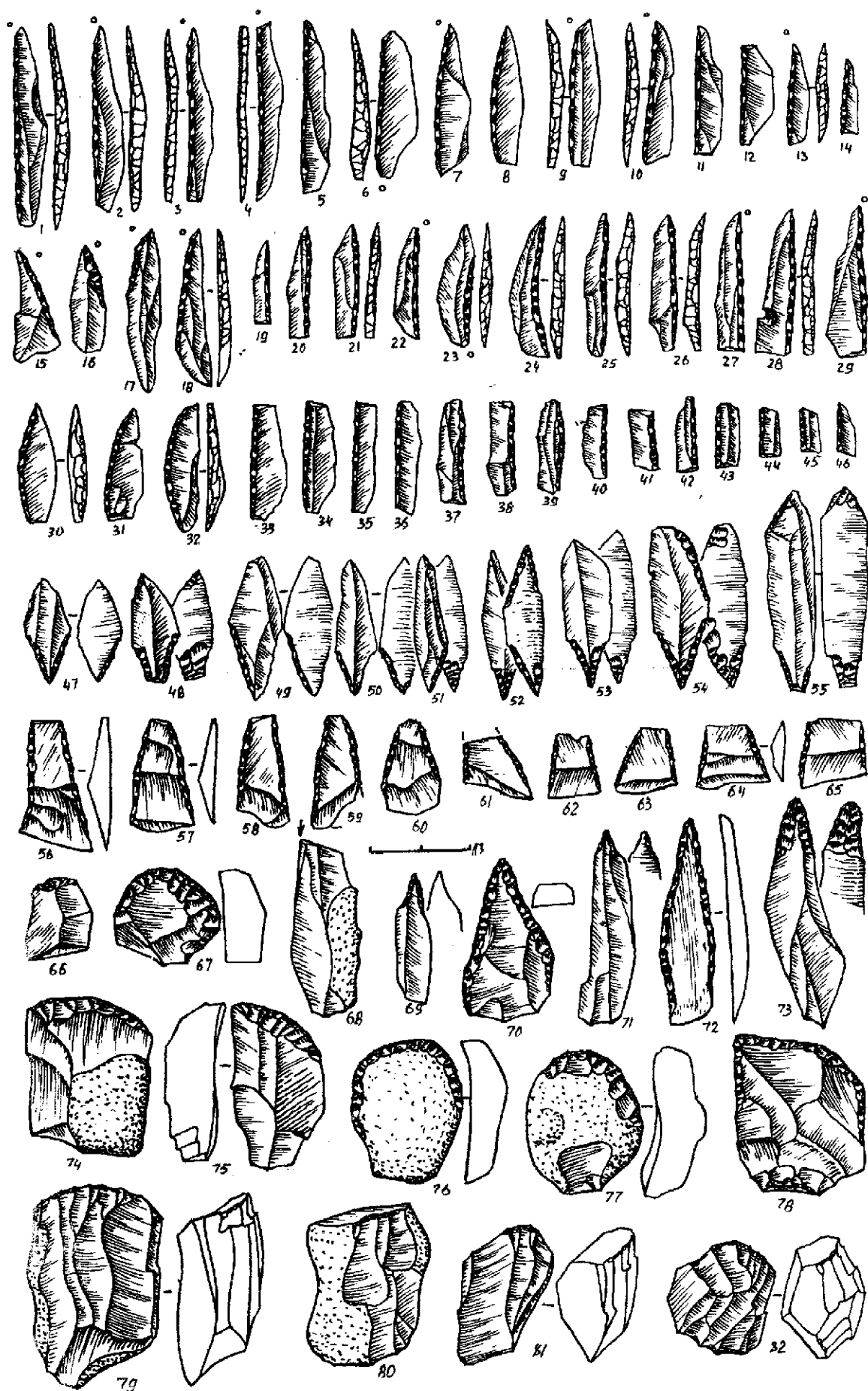

Рис. 67. Кудлаївка. Крем'яний інвентар, за [Залізняк, 1998, с.158].

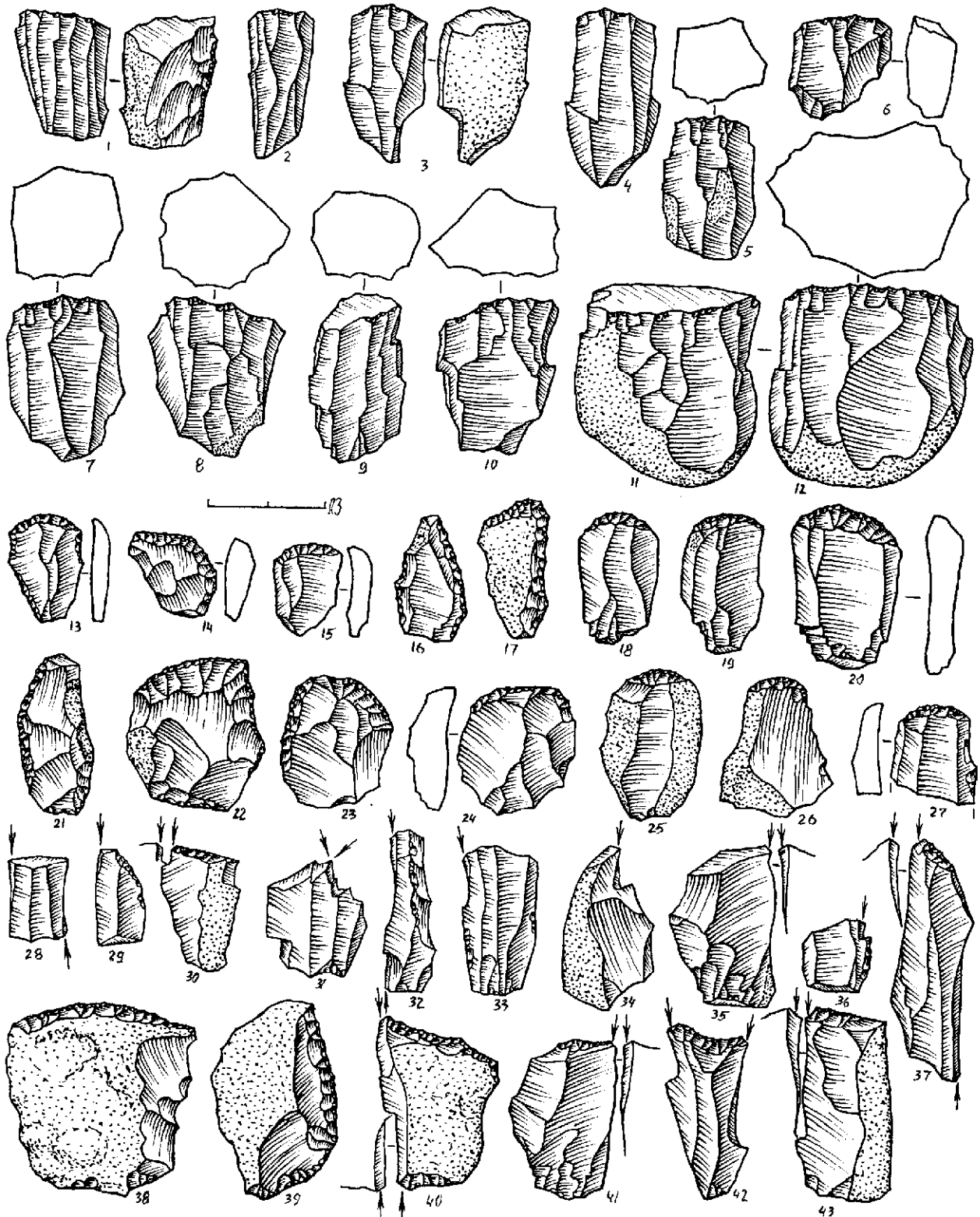

Рис. 68. Озерна 1. Нуклеуси, скребачки, різці, за [Кудряшов, Кривальцевич, 1984].

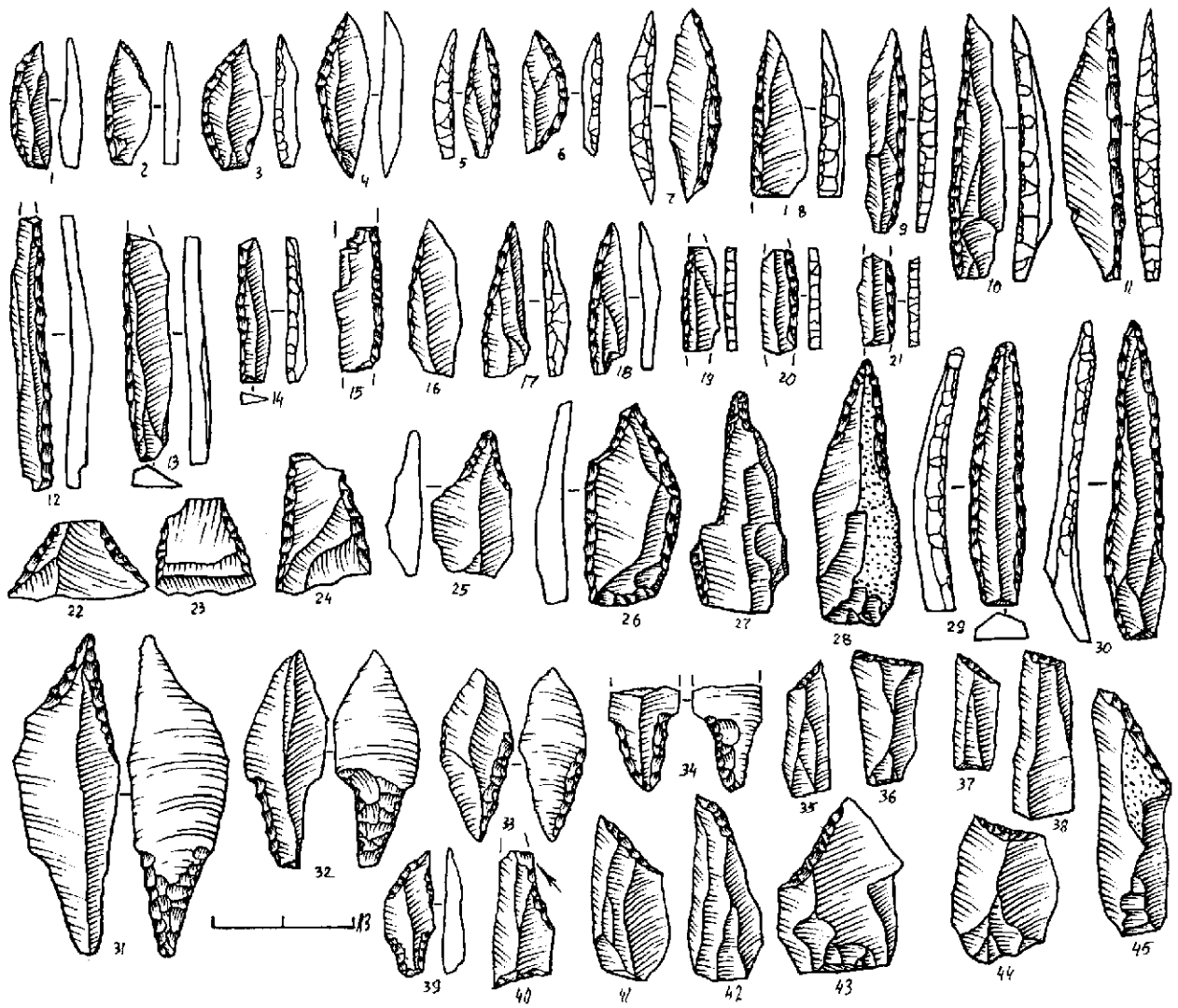

Рис. 69. Озерна 1. Мікроліти, вістря, свердла, за [Кудряшов, Кривальцевич, 1984].

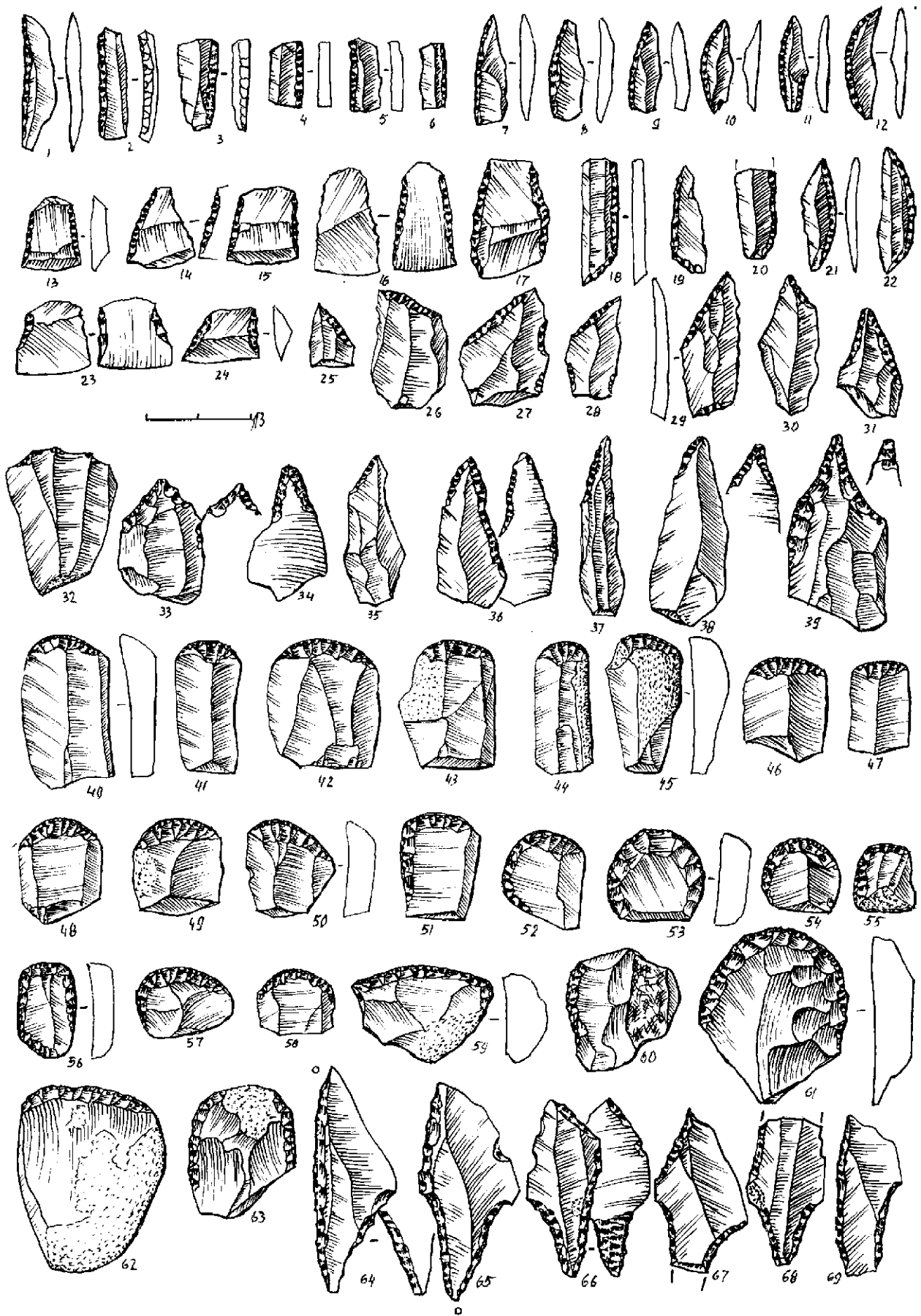

Рис. 70. Речизя 2. Крем'яний інвентар, за [Ксензов, 1988, с. 105-110].

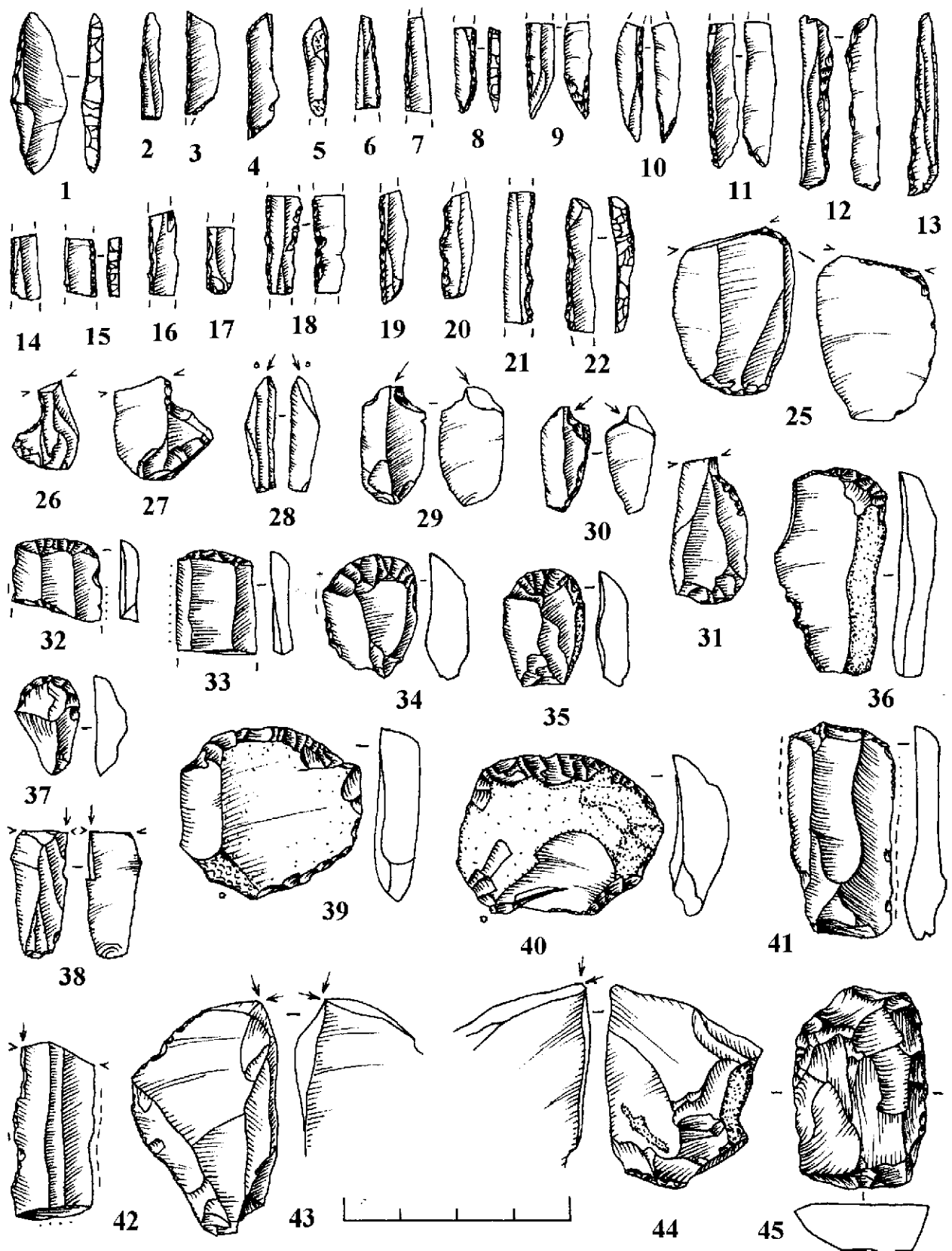

Рис. 71. Пуцляй ІС. Крем'яний інвентар, за [Ostauskas, 2002, p.141].

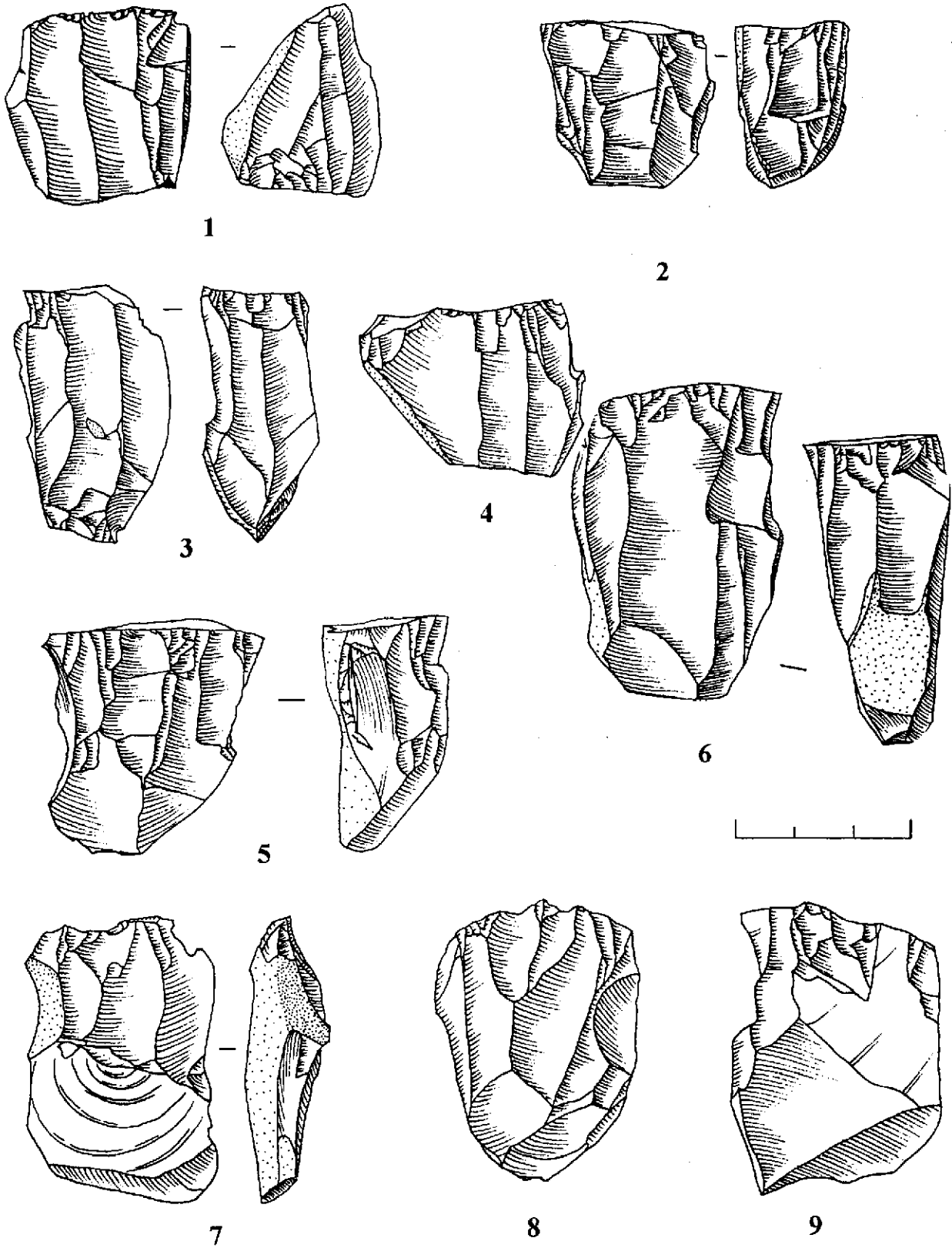

Рис. 72. Кабеляй 23. Нуклеуси, за [Ostrauskas, 2002, p.147].

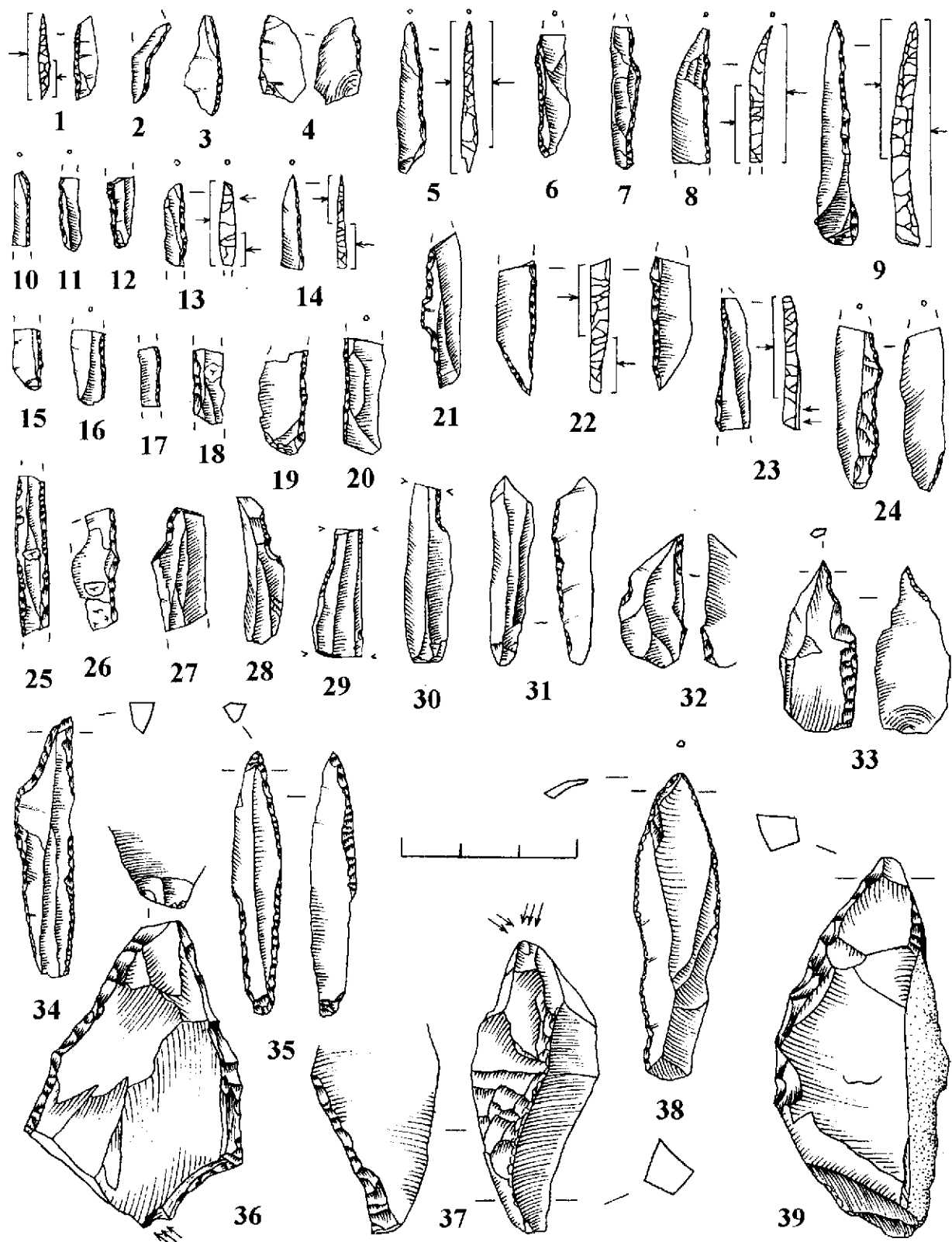

Рис. 73. Кабелій 23. Мікроліти та свердла, за [Ostrauskas, 2002, p.144].

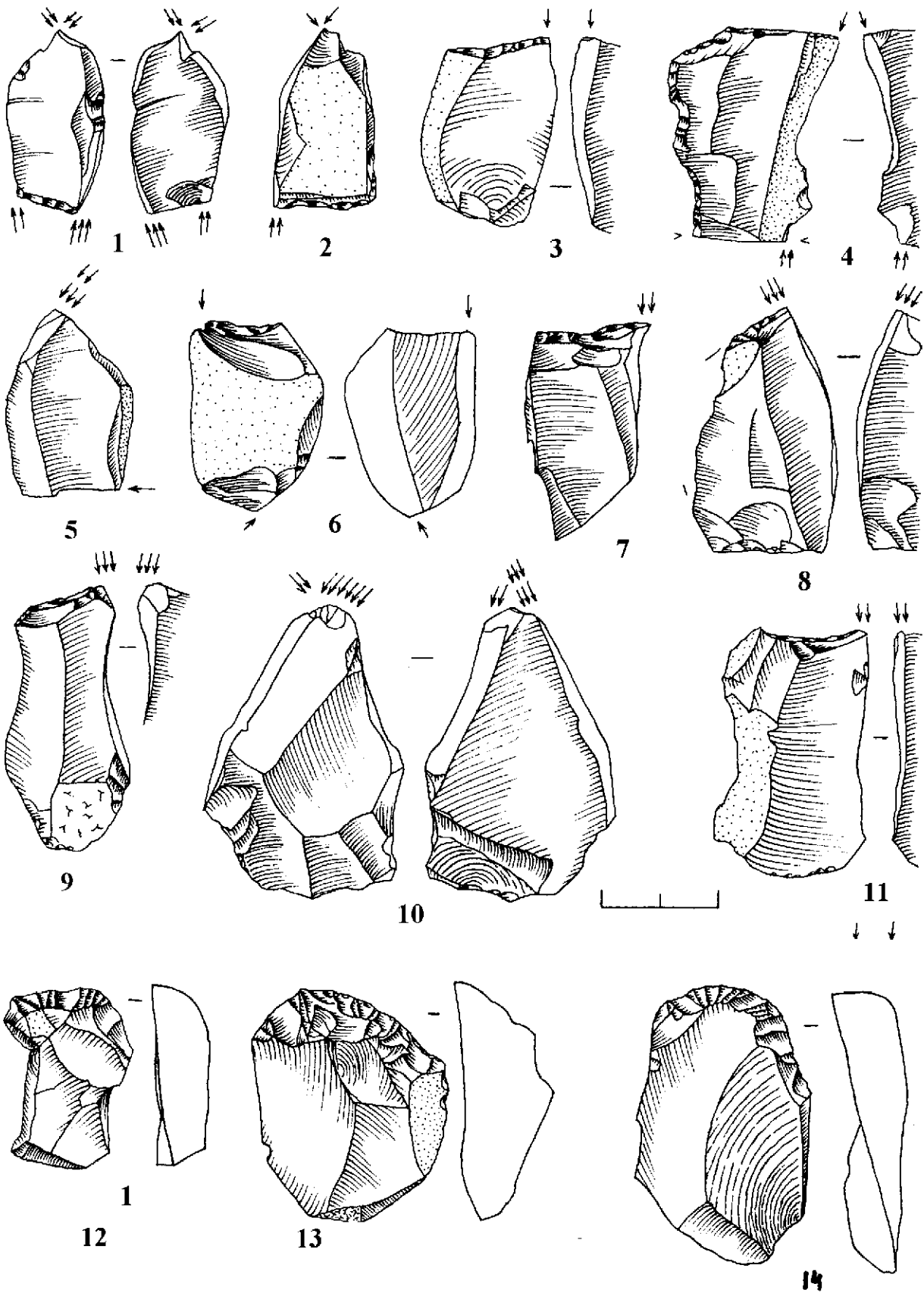

Рис. 74. Кабеліай 23. Різці та скребачки, за [Ostrauskas, 2002, p.146].

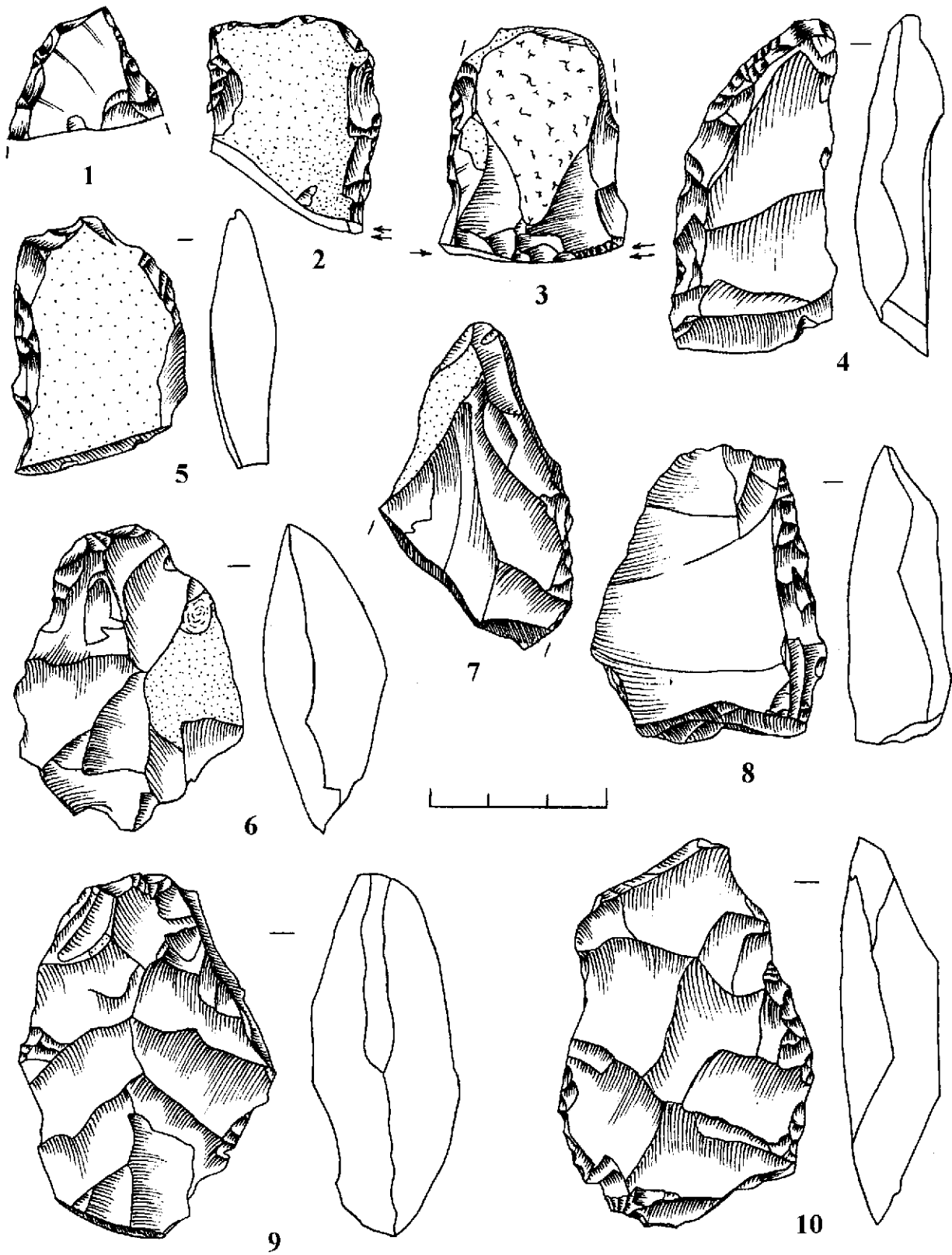

Рис. 75. Кабеляй 23. Сокири, за [Ostrauskas, 2002, p.141].